

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

սկստնենել և տարածել նյութը ցանկացած մեդիայով կամ կրիչով
մեղադրել կամ օգտագործել անկա նյութը անեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԾԱՐ - ԹԻԻ 2

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
Ի ԾԱՊԼՎԱՐ

ԸՆԿԵՐՎԱՐԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿԱՆԻ
ԸՆԿԵՐ Բ. ՓԱՆԶՈՒՆԻԷ

Գրեց

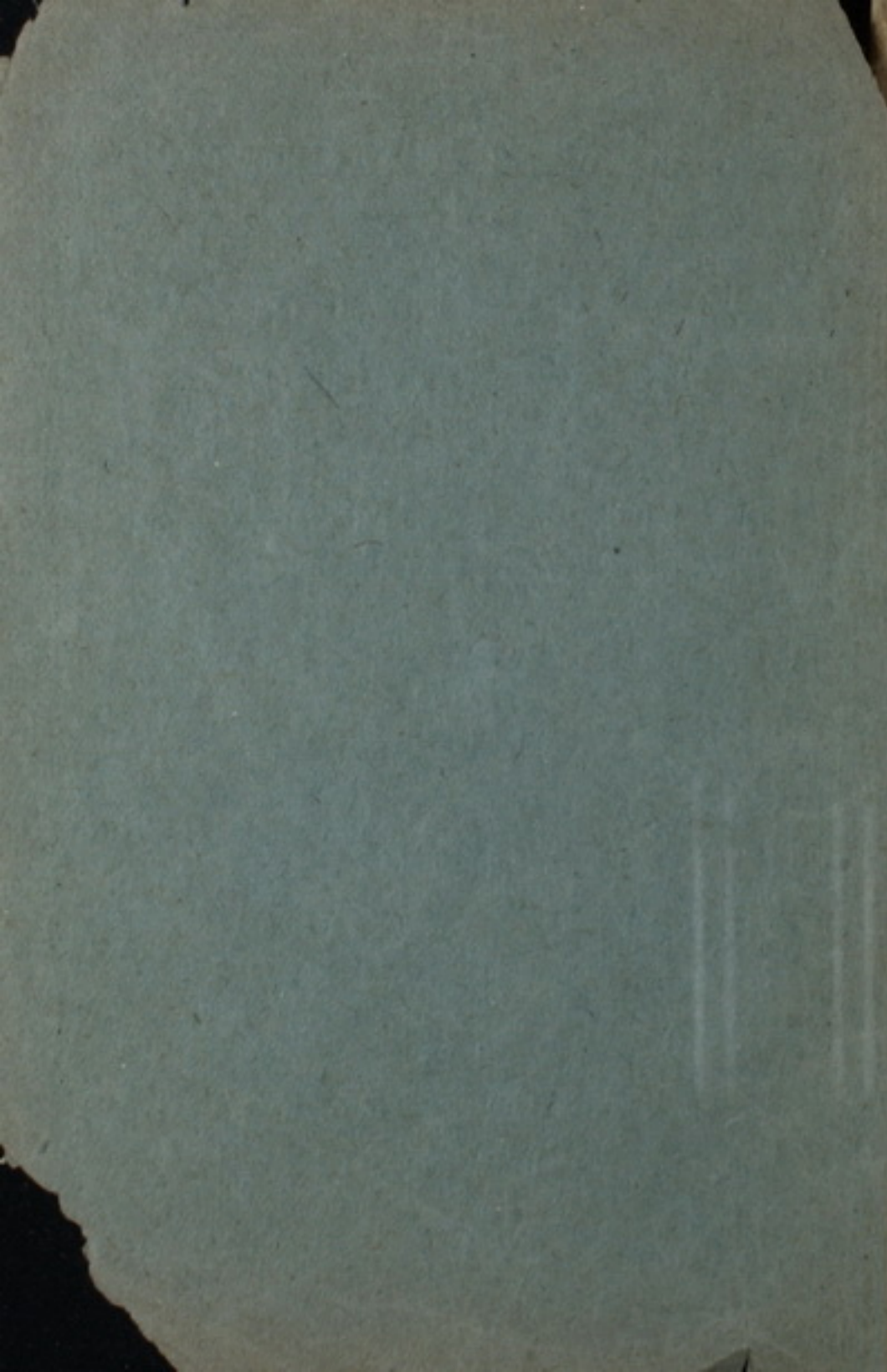
ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

Ն. Տպագրութիւն

1923

ԳՐԱՏՈՒՆ «ԱՏՐՈՒՇԱՆ»

Պուրկո

ДУБЛЕТ

ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ - ԹԻԻ 2

V

ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԻՒՆ ՄԸ
Ի ԾԱՊԱԿԱՐ

Գրեց
ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

A20115

Ե. Տպագրութիւն

1923

ԳՐԱՏՈՒՆ «ԱՏՐՈՒՇԱՆ»

Պուրէշ

նալ սնուցանելու իր երեխան զոր մեծցուցած են այժի կաթով: Ուրիշ կենսագիր գուցէ հետեւութիւններ հանել փորձէր այս աննշան դիպուածէն՝ Ընկեր Փանջունիի ունայնամտութիւնն ու բերելութիւնը վերագրելով իր առած այդ սկզբնական սնունդին: Ես, ինչպէս ըսի, չեմ ուզեր ո եւ է դասաստանը ընել այլ կը բաւականանամ իրողութիւնները արձանագրելով:

Փանջունի շատ ուշ լեզու ելած է, բայց անգամ մը խօսիլ սկսելէ ետք, ա՛յլ բերանը դիւրաւ չէ գոցած: Բանի կը մեծնար ա՛յնքան կ'անէր իր խօսելու կատաղութիւնը, այն աստիճան որ խեղճ հայրը ստիպուեցու բժիշկի մը դիմել այդ անսովոր երեւոյթին դարման մը գտնելու համար: Բժիշկը բննեց տղան, լեզուն նայեցաւ, կոկորդը նայեցաւ, աչքերուն նայեցաւ եւ վնասաւ ըսաւ հօրը.

= ձաւ ու դարման չկայ, այս տղան միշտ պիտի խօսի:

— Բայց տանը մէջ դիմացուելիք բան չէ:

= Բամպակ քիւտեցէ՛ք ախանջնիդ, այս է միակ միջոցը, պատասխանեց բժիշկը:

Հակառակ իր խօսելու մարմաջին՝ փոքրիկն Փանջունի յանախ սխալ կը գործածէր բառերը, բոլորովին աղաւաղելով անոնց նշանակութիւնը: Օր մը սեղանին վրայ դրուած արժեքաւոր անօր մը կ'առնէ ու գէտին նետելով ջարդ ու փշուր կ'ընէ:

Հայրը իրիկունը գործէ վերադարձին, կը տեսնէ եղածը, եւ տղան կանչելով ու անօրի կտորուան-
 քը ցոյց տալով կը գոչէ՝

— Ծօ՛ ի՞նչ ես րեւ անօրը:

== Շինեցի, հայրիկ, կը պատասխանէ փոքրիկ
 Փանջունի միամիտ համոզումով մը:

— Ծօ ի՞նչ շինել, կոտրեւ ես, շան գաւաղ:

== Չէ՛, հայրիկ, շինքցի, կը պատասխանէ տղան:

Ի գուր հայրը երկար բարակ կը բացատրէ քե՛-
 երբ առարկայ մը գետին նետելով կտոր կտոր կ'ը-
 նենք, այդ գործողութիւնը «շինել» բայով չի բա-
 ցատուիր՝ այլ «կոտրել»: Անկարելի եղաւ բառագի-
 տական այդ նրբութիւնը հասկցնել Փանջունիի, որ
 շարունակեց տանը մէջ զտնուած գաւաթները, պը-
 նակները, շիշերը կոտրեալ եւ ամեն անգամ որ «ի՞նչ
 կ'ընես կոր» ըսելով զինքը կը յանդիմանէին, ան-
 դրդուելի եւ անխռով կը պատասխանէր.

— Կը շինեմ կոր:

Դպրոցին մէջ Փանջունի ընկերներուն հետ վի-
 նելով եւ ճառ խօսելով ժամանակէկ'անցընէր, իսկ
 դասերուն բնաւ չէր հետեւեր, չհաւնելով լիա՛մ դա-
 սատին, կա՛մ դասագրքին, կա՛մ դասարանին եւ
 կա՛մ տեսրակին ու գրչի ծայրին:

Օր մը քուսքանական խնդրի մը մասին վե՛ն
 ունեցաւ իր դասընկերներէն մեկուն հետ:

— Հինգ անգամ հինգ՝ հասնըհինգ կ'ընէ, կ'ըսէր

ընկերը, որ ողջամիտ տղայ մըն էր եւ որ յետոյ հարուստ վաճառու մը եղաւ:

= Չէ՛, կը յաճառէր Փանջունի, հինգ անգամ հինգ՝ յիսուն կ'ընէ:

— Ո՛չ, քանքանից կ'ընէ:

= Յիսուն կ'ընէ:

Միւսը տեսնելով որ դժուար — ինչ կ'ըսեմ՝ անկարելի — է խօսք հասկցնել Փանջունիի եւ չուզելով անօգուտ կռիւի մը տեղի տալ, հաշտարար ոգիով մը պատասխանեց.

— Լա՛ւ, ես բո՛ւր այնպէս գիտեմ թէ՛ քանքանից կ'ընէ, դուն ալ այնպէս գիտցիր թէ՛ յիսուն կ'ընէ, ու ա՛լ չխօսինք այդ մասին ու երբանք միասին գնդակ խաղանք:

= Չըլլար, պնդեց Փանջունի, պէտք է որ նախ համոզուիս թէ հինգ անգամ հինգ յիսուն կ'ընէ:

— Այդ անկարելի է:

= Անպատեհաւ պէտք է լեզ համոզեմ, շարունակեց մեր հերոսը հետզհետէ բորբոքելով:

— Երբեք չեմ կրնար համոզուիլ եւ դուն ալ երբեք չես կրնար ապացուցանել ըսածդ, պատասխանեց ապագայ վաճառուն:

= Չեմ կրնար ապացուցանել, մոռնեց Փանջունի, ա՛ն լեզի համոզիչ ապացոյց մը:

Եւ գետնէն հար մը առնելով խփեցուցիւ օտակցին գլխուն:

Գլուխը վիճաբանեցաւ քերական, բայց
 տղան կրկին հա՛նգում չգոյացուց քե՛ հինգ ան-
 գաւ հինգ կրնայ յիսուն ընել, եւ լալով գնաց բո-
 ղոքել վարժապետին:

Վարժապետը իսկոյն կանչեց Փանջունին եւ՝
 — Ինչո՞ւ ընկերոջդ գլուխը պատեցիր, գոչեց
 ձայնով մը որով նհուլա՛րսած եր կայենին. «Ինչ
 ըրիր ու եղբորդ»:

— Զինքը համոզելու հա՛մար, պատասխանեց ա-
 պագայ փրփականիսըը հանդիսաւորապէս:

Հայրը տեսնելով իր զակին այս տարօրինակ
 ընթացքը, յանախ ակռաները կնքելով կը պոռար:

— Փորձա՛նք պիտի ըլլաս փորձա՛նք . . .

Խեղճ մարդը կը սխալէր իր լատաստութեանը
 մէջ. Փանջունի փորձանք չպիտի ըլլար, այլ յեղա-
 փոխական գործիչ:

Տասնեկոթը տարեկան պատանի մըն էր
 Փանջունի երբ իր հայրը կորսնցուց Նրէց եղբայ-
 րը որ իրմէ տասն տարեկան մեծ էր, արդէն իսկ
 ամուսնացած, տուն տեղ եղած վաճառական մըն
 էր, բաւական լաւ ղրքի տէր: Իր հօրը մահու-
 նէն հազիւ ամիս մը ետքը Փանջունի արդէն
 գժտուած էր անոր հետ և առնը թողած՝ պա-
 հանջելով իր ժառանգութեան բաժինը՝ Նղբայրը
 առանց դժուարութեան, անմիջապէս յանձնեց

800 ոսկիի մօտ դումար մը որ Փանջունիի ամբողջ ժառանգութիւնը կը ներկայացնէր:

Մեր պատանին դրամն առնելով Պոլիս եկաւ երեք տարի անձնդիւր կեանք մը վարեց և որ մըն ալ տեսաւ որ փարա չէ մնացած գրպանը: Այն ատեն եզրայրախրական զգացումները արթնցան իր մէջ, գորովայից նամակ մը գրեց Տրապիզոն և իր կարօտակէզ սէրը յայտնելով՝ համբու ծախք մը ուզեց հայրենի երգիքը վերադառնալու համար:

Եզրայրը «կորուսեալ» էր ևւ դոսա՞ի տպաւորութեան տակ՝ խկոյն պէտք եղած գումարը զրկեց Փանջունիի որ երկու շաբաթ ետքը հասաւ Տրապիզոն ևւ ինկաւ եզրօրը թեւերուն մէջ:

Փանջունի տեսաւ որ երեք տարուան ընթացքին իր անդրանիկը կրկնապատկած էր հարատուութիւնը ևւ շնորհիւ իր գործունեայ աշխատասիրութեան, քաղաքին մէջ առաջնակարգ դիրք մը գրաւած, միւս կողմէ տեսաւ նաեւ, որ այդ ժամանակամիջոցին ինք փճացուցած էր ամբողջ իր ժառանգութիւնը ևւ այսօր փարա մը չկար գրպանը: Այս երկու իրողութիւնները իրարու մօտեցուց, իրար խառնեց, բաղադրեց, քննեց, տարրալուծեց ևւ այդ քիմիական գործողութիւններէն իր մէջ ծնաւ Ընկերվարութիւնը:

Այն ատեն ըմբռնեց թէ ի՞նչ դժոխային անարդարութիւն էր քափիթալիզմը, ևւ թէ ի՞նչ

հրամայողական պահանջք էր հարստութեան հաւասար բաժանումը: Փանջունի գտած էր իր Դամասկոսի ճամբան, «Եղիցի Լոյս»ը հնչած էր մտքին մէջ:

Ընկերութեան էր:

Ու ա՛յ Տրապիզոնի խաղաղիկ սրճարաններուն մէջ առտուընէ մինչեւ իրիկուն, կը լսուէր փանջունիի ձայնը որ կը դռար, կ'որոտար ընկերային անխառնութեանց դէմ, որ կը սպառնար կործանել, բնաջինջ ընել ամէն բան: Վեհերոտները սարսափանար մտիկ կ'ընէին իրեն, միամիտները ապշահար կը նայէին այդ անդադար խօսող մարդուն, իսկ խելացիները քթերնուն տակէն խնդալով կերթային իրենց գործին:

Իոկ ա՛ն կը խօսէր, կը խօսէր ու կը խօսէր: Խեղճ եղբայրը՝ չուարած չմորած՝ չէր զրտեր ինչպէ՞ս աղատիլ այս փորձանքէն:

Վերջապէս օր մը ըսաւ փանջունիի.

— Եղբայր, բան մը մտածեցի:

— Զարմանալի բան պատասխանեց մեր հերոսը:

— Ինչո՞ւ, ինչ բան, զարմանալի կը զանաս, հարցուց միւսը շփոթած:

— Զարմանալի է որ բան մը կրցած ես մտածել, ըսաւ փանջունի, որովհետեւ դուք վաճառականներդ, քափիթալիսթներդ մտածելու կարողութիւն չունիք:

Փանջունի այսպէս սիրուն խօսքեր շատ ունէր եւ եղբայրը վարժուած էր անոնց, ուստի առանց բարկանալու իր խօսքը շարունակեց.

— Մտածեցի որ փոխանակ հոս սլարապ ժամանակ անցընե՛ու, քեզ Մարսիլիա վաճառականական դպրոցը դրէ՛մ, ուր իրեք տարի մնալով կրնաս վկայականդ առնել եւ հոս վերադառնալ, ուր միասին կը շարունակենք իմ գործս:

Եւրոպայի մէջ ուսանող ըլլալու զաղափարը ժպտեցաւ Փանջունի իր անմիջապէս պատասխանեց.

— Շատ լաւ զաղափար է եւ սիրով կ'ընդունիմ:

Սմիս մը վերջը Փանջունի երէտ ձեռքը մէյմէկ պայտուակ ժօլիէթի քաւափը կը դնէր ոտքը:

Շարաթ մը մնաց Մարսիլիոյ մէջ, վաճառականական դպրոցը այցելեց, ծրագրը աչքէ անցուց, գործին չեկաւ ու չողեկաւ քնտելով զնաց ժընէվ ուր արձանագրուեցաւ իր/եւ Սօցիալ գիտութիւններու աղատ ուսանող:

* * *

Սօցիալ գիտութիւններու աղատ ուսանողի կեանքը չորս տարի տևեց եւ այդ չորս տարուան միջոցին Փանջունի հինդ անդամ զնաց այն համարարանը ուր արձանագրուած էր:

«Առաջին անգամ՝ սեւեռելու համար պատ-
մութեան դասախօսը, որ Յրանաական Մեծ Յե-
ղափոխութիւնը դժարատեւած էր, պախարակելով
սակայն Պապէօֆի եւ իր կուսակիցներուն յա-
խուսն զաղափարները: Երկրորդ անգամ զնաց
ցոյց մը ընելու համար ընկերվարական դասա-
խօսի մը դէմ, որ քննադատած էր ոռւս ոչնչա-
կանութիւնը: Երրորդ անգամ զնաց բողոքելու
համար իմաստասիրութեան ուսուցիչին դէմ՝ որ
պէտք եղած խանդավառութիւնը ցոյց չէր տուած
Վրոփոթքինի վարդապետութեանց: Չորրորդ ան-
գամ՝ ձմեռ ատեն՝ զնաց համալսարան, որովհե-
տեւ իր սենեակին մէջ ցուրտ էր ու վառելա-
նիւթը կը պակսէր եւ դարեջրատուն երթալու
դրամ չունէր քովը: Եւ վերջապէս հինգերորդ
անգամ զնաց Սպանիացի ուսանողներու հետ
ծեծ մը քաշելու ուսուցիչի մը որ Պարսկոյնի ա-
նիշխանական արարքները քննադատած էր: Այս
վերջին ալցելութիւնը պատճառ եղաւ որ զինքը
արտաքսեն համալսարանէն եւ անունը ջնջեն
ուսանողներու արձանագրութեան տետրակէն:

Համալսարան յաճախած այս սուղ վայր-
կեաններէն դուրս, Փանջունի իր ժամանակը
կ'անցընէր հայ եւ ոռւս յեղափոխական ընկեր-
ւերու հետ վիճարանելով ընկերային հարցերու
մասին: Գաւեջրատունները, ո, ոնց մէջ կը լսե-

ւէին մարդկային ընկերութիւնը տանջող քոյր
խնդիրները, իր գլխաւոր կայաններն էին, իր
անտւիկ մարտիոցները՝ ուրիշ կը սմբակոծէր աշ-
խարհի քոյր կեղտոտ պուրժուաները, Կեղիքիչ
քափիթալիսթնեցը, չխնայելով նոյնիսկ եղբորը՝
որ կը շարունակէր տմսական երկու հաշիւը Ֆը-
րանք զրկել, ոչ թէ խեղ մը սպասելով Փանջու-
նիէն ալ որպէս զի ականջը տինճ ըլլայ ։

Եւ սակայն ԳՏԻ ջարդերը վրայ հասեր էին,
եղբորը գործերը սուրուեր, ինք հալածուեր, բան-
տարկուեր, փճացեր էր եւ օր մըն ալ՝ ստիպուեր
էր ամէն բան թողլով կիներն ու զաւակները առ-
նույ եւ հետանալ Տրտպիզոնէն դէպի արտահան-
ման ։

Նամակ մը ոռացաւ Փանջունի, որով իրեն
իմաց կը տրուէր թէ այլ եւս եղբորմէն տասը
փարա յուսարու չէր ։

— Կեղտոտ արարած, գոչեց Փանջունի, բը-
ռունցքը սպաւնադին դէպի վեր բարձրացնելով ։

Այսպիսի ժէսթեր յաճախ ունէր մեր հերոսը
որ իր ըմբոստ խառնուածքը կը յատկանշէին ։

Ամսական 200 Ֆրանքի այս յանկարծական
դադարումը խանգարեց իր Աօցիայ Գիտութիւն-
ներու ազատ ուսանողի հանգստաւէտ կիանքը,
որով կը յուսար տակաւին երկար տարիներ ապ-
րիլ կամաց կամաց չքաւորութիւնը իր ժանտ ե-

րեսը ցուցուց եւ Փանջունի իր անձին վրայ
ճանչցաւ paupérismeը իր աջն անհասոյ երեւոյթ-
ներովը:

Իր ուսանող բարեկամները ժամանակ մը
օգնեցին իրեն. բայց օր մըն ալ երթաս բարովը
դրին, թէեւ չատ փափկօղէն:

— Ինչպէ՞ս այս վատ դրութենէն դուրս պիտի
ելլեմ, ըսաւ այդ յուսահատական օրերուն իր
բարեկամներէն մէկուն որ ուսանող, յիշափոխա
կան եւ խմբագիր էր միանգամայն:

— Եկո՛ւր քեզ յիշափոխական գործիչ չինենք,
ըսաւ բարեկամը. խօսելու դիւրութիւն ունիս՝
այդ բաւ է:

Ծովը իյնողը օձին կը փաթթուի, կ'ըսէ
առածը. մեր մէջ ալ կարելի է ըսել թէ՝ անօթի
մնացողը յիշափոխական կ'ըլլայ:

Փանջունի ընդունեց առաջարկը:

Ամիս մը ետքը մեր հերոսը ճամբայ ելաւ
դէպի Պուլկարիա «կենաց բանը» քարոզելու.
յետոյ անցաւ Յունաստան, յետոյ Եգիպտոս եւ ի
վերջոյ Պարսկաստան եւ Կովկաս: Իր առջ, հա-
մոզուած, եռանդուն ու անխոնջ պերճախօսու-
թիւնը կը հրդեհէր սառած հոգիները, կը պրկէր,
կը զօրացնէր թուլցած ջիղերը եւ կը խանդա-
վառէր միամիտ էութիւնները: Իր պաշտօնն էր
ֆէտայիներու հրոսախուժքեր կազմակերպել ու

դանո՞ք երկիր զրկել, ինք Աստուծոյ արտառահմանի մէջ:

— Մենք ժամկոչներու կը նմանինք, կ'ըսէր յաճախ, զանգահանարութեամբ ուրիշները կը հրաւիրենք ու եկեղեցի կը մտնենք, իսկ մենք դուրսը կը մնանք:

Ազնիւ անձնազոհութիւն:

Փանջունի լեղափոխական այս տնտեսողորժունէութեան մէջ էր Պաթեկական սահմանազլխին վրայ, երբ յանկուրժ լաւ ստացաւ թէ Սահմանադրութիւնը հռչակուած է թուրքիոյ մէջ, բանտարկեալներու ընդհանուր ներում եղած է, մա'ուլի ազատութիւն տրուած է եւ թէ ամէն մարդ ազատօրէն կրնայ թուրքիա մտնել:

Այս անակնկալ եղելութիւնները ափի բերան թողուցին մեր հերոսը:

— Մեր դորժը սրժաւ, մտածեց մեկամաղձոտ մտաւտանջութեամբ մը:

Սակայն Փանջունի իր յոտակատեսութեանը մէջ կը սխալէր: Բո՛ն դորժը հիմա սկիտի սկսէր:

Եւր քանի մը շաբաթ ետքը ստացաւ Կ. Պոլսոյ հայ թերթերը, երբ տ'սաւ կ'աւտակցութիւններու խոյսիղ արշաւանքը հնոյն Բիւզանդիոնի վրայ, երբ կարդաց խօսուած ճշուերը, Պոլսեցիներու միամիտ խանդավառութիւնը, «Ազատութիւնը մենք բերինք» հրաշալի գիւտը, աւելի սպառնացոցիչ քան Մառքոնիի անթել հեռագիրն

ու Ռէօնթկէնեան ճառագայթները, այն ատեն
մեր զործիչը լայնեզր գլխակը գլուխը դրաւ,
պառսակը ձեռք առաւ եւ օր մըն ալ օդաքարի
մը պէս ինկաւ Պոլիս, ինքն ալ իր կարգին քիչ
մըն ալ ճաթեցնելու համար տրամադիր գլուխ-
ները:

Բայց տեղերը բռնուած էին, ուչ հասած էր
Օֆէնպաիի Brigands ներու գինուորներուն պէս:
Իրա՛ւ է որ ութը տասը «ղասախօսութիւններ»
լրաւ թաղերու մէջ, իրա՛ւ է որ Բարիզի կոնկրէ-
սին հրաշքները հագնելուց վոսփօրի ելու ա-
փերուն վրայ, բայց, ախօքս, ահանջներ ա՛լ սկը-
սած էին յափրանալ Բայ աստի իր պերճախօ-
սութիւնը չէր հասներ Սկնուէրներու եւ Շահրիկ-
եաններու պերճախօսութեան կրակին, բոլորն
վարժուած էին Պոլսեցիները, ինչպէս անշուշտ
մենք՝ մեղաւորներս ալ՝ օր մը պիտի վարժուինք
դժոխքի կրակին, ուստի իր խօսքերը յաճախ ցույտ
տալաւորութիւն էր թողէին ունկնդիրներուն վրայ:

Այն ատեն Փանջունի վճռական որոշում
մը տուաւ:

Պոլսէն աւելի՝ հարկ անհրաժեշտ էր դաւա-
ռը զարթեցնել, լուսաւորել, յեղափոխել:

Ու մեկնեցաւ Արարկիր, անկէ Ծապլվար
ուր հաստառեց իր զործունէութեան կեդրոնը:

Յետագայ նամակներու մէջ պիտի տեսնենք
այդ զործունէութիւնը որ զուրկ չէ տեսակ մը
վեհափառութենէ, զոնէ ոմանց համար:

Ն Ա Խ Ա Բ Ա Ն Ի Տ Ե Ղ

Եթէ բանագող մը քլլայի . պէտք չպիտի գգայի այս փանի մը բացատրողական տողերը գրելու եւ ձայն չհանած՝ պիտի որդեգրէի այն նամակներու ծրարը որ դիպուածին մէկ փառանոյթովը ձեռքս հասաւ :

Տասներկուփի չափ եմ այս նամակները եւ տարուան մը միջոցին գրուած : Բնագրին մէջ լեզուն կովկասահայ բարբառին աւելի կը մօտենայ եւ գրեթէ կը նոյնանայ անոր հետ . սակայն ես հարկ համարեցի, ընթերցողներու դիրութեան համար, մեր աշխարհաբարին վերածել կարելի եղածին չափ : Արդէն գրողը «աշխարհ» ուստահայ մըն է՝ ծնած քլլալով Թուրքիոյ մէջ :

Եթէ այս նամակները իբրեւ երգիծական գրուածք մը կարդացուին՝ յանցանքը ապահովաբար գրողինը չէ, քանզի բուն հեղինակը ամբակուռ սկզբունքներով շաղախուած, բունդ հաւատացեալ Հայ ընկերվարական յեղափոխական մըն է . լրջութեան ծայրագոյն սահմաններն հասած ու հոն պատկերացած :

Նամակները ուղղուած կ'երեւան կեդրոնական մարմնի մը, որուն կողմէ դրկուած կը բուի նաւակագիրը, իր առաքելական պատգոսը կատարելու համար :

ԵՐՈՒՄ.ՆԴ ՕՏԵԱՆ

A 20115

Ա.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 15 Սեպտ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ձեր հրահանգներն ուսանալուս պէս փութացի Սրաբկիրէն ճամբայ ելլել եւ չորս օր ճամբորդելէ ու Շեփիկ, Վաղշէն, Կրանի եւ Մաշկերտ գիւղերը մէյմէկ գիշեր մնալէ ետքը հասայ Ծապլվար գիւղը, որ ըստ իս մեր բրտրականաին համար յարմարագոյն վայրն է:

Ծապլվար՝ քսան տունէ բաղկացած՝ գուշտ հայկական գիւղ մըն է, գեղեցիկ ու բարերեր հովիտի մը մէջ, ուրկէ կ'անցնի Զրբերիկ գետակը: Գիւղացիները ընդհանրապէս բարեկեցիկ, ժիր ու աշխատող են, ինն բէժիմին դժբախտաբար շատ չեն տառապած եւ այս պատճառաւ նոր ունեւոր իրենց վրայ մեծ ներդործութիւն չէ ըրած: Ատեն ատեն հալածանքներ կրած են միայն մօտակայ Քօմրաշ գիւղի Քրդերուն կողմէ, որոնք աւազակաբարոյ մարդիկ են:

Պէտք չկայ ըսելու որ Ծապլվար գիւղը խոր աղիտութեան մէջ թաղուած է, մանաւանդ ընկերվարական հարցերու մասին: Տասնըհինգ օր է որ այստեղ հասած եմ, եւ հասած օրիս հետեւեալ օրն իսկ սկսած եմ քրօթաբանութիւն եւ տակա-

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ւին կարող չեմ եղած այդ գիւղացիներու մը-
քին մէջ մտցնել քաղիթալիսմի դործած ոճիր-
ները, բանւորական սէնտիքաներու հրամայողա-
կոն անհրաժեշտութիւնը, պարկէտարիաի պա-
հանջքները, եւ այլն: Բայց ես չեմ յուսահատած,
ընդհակառակը իրենց այդ անհասկացողութիւնը
աւելի եռանդ կու տայ ինծի բրօքականտը առաջ
տանելու:

Ինչ որ իմ պաշտօնս կը դժուարացնէ, այն
է թէ Մապլվարի մէջ գոյութիւն չունին դասա-
կարգային սրոշ բաժանումներ, կամ մասնաւանդ
լաւագոյն է ըսել թէ՝ այդ բաժանումներու գի-
տակցութիւնը չունին, իմ դործս պիտի ըլլայ
նախ կազմակերպել դասակարգային բաժանում-
ները, անոնց ցոյց տալ իրենց յատուկ պահան-
ջումները, եւ զանոնք ձեռք բերելու միջոցները:

Պէտք է կռուի պատրաստել այդ տղէտ գիւ-
ղացիները, եւ այդ հեշտ գործ չէ:

Ե, կու շարաթէ ի վեր անընդհատ շփման
մէջ եմ գիւղի բոլոր գիւղացիներուն հետ, եւ
կը ջանամ որոշել և ընտել բոլոր այն անձերը
որոնցմով կալող պիտի ըլլամ ստեղծել դասա-
կարգային որոշ շարքերը:

Գիւղն ունի մի ծերուկ քահանայ՝ Տէր Սա-
հակ. այդ կը ներկայացնէ միջնադարեան կղե-
ւակաւութիւնը, խաւարամտութիւնը, օտարբիւ-

րանթիամար: Անհրաժեշտ է տաք պայքար մղել իրեն դէմ:

Ծաղկավարի պուրժուազիան կը ներկայացընեն Րէս Սէրքօն և իր մէկ քանի արքանիակները: Այդ կեղտոտ պուրժուան ունի երեք արտ, երկու կով, մէկ էշ և երկու այծ, արդիւնք՝ խեղճ անինչք գիւղացիներու վրայ ի գործ դըրուած դարաւոր կեղեքումներու: Զարմանալի է որ այդ մարդը գիւղին մէջ բարի համբաւ կը վայելէ և և կը լարգուի ամէնէն, նոյնիսկ անոնց կողմէ որանք պէտք էր որ իր բնական թշնամիները ըլլային: Տեսէ՛ք թէ ո՛ր աստ՛ճան տգիտութեան մէջ թաղուած են այդ խեղճերը: Հարկ է ըսել որ Տէր Սահակ շարաթը մէկ քանի անգամ կը ճաշէ Րէս Սէրքոյի տունը:—Յաւիտենական դինսկցութիւնը քախթալ՝սմի և կղերականութեան՝ ընդդէմ ընչազուրկ դատակարգին:—Բայց համբերութիւն, ամէն րան իր տեղը կու գայ:

Ծաղկավարի մէջ բանուոր դատակարգը կը բաղկանայ պայտսը Մկոյէ, որ միանգամայն երկաթագործ է: Երկու օր առաջ Րէս Սէրքոյի էշուն պայտն ինկած էր, և կեղտոտ պուրժուան սախաուեցաւ դիմել Մկոյին: Շատ ջանացի որ Մկոյն համողեմ ընդհանուր գոժադուլ հրատարակելու և Րէս Սէրքոյի էշն առանց պայտի ձեզելու: Այդ՝ չատ ցնցող տարաւորութիւն պիտի

գործէր առ հասարակ առանձնաշնորհեալ դաստ-
կարգերուն վրայ: Բայց դժբախտաբար Մկո ընդ-
դիմացաւ, որովհետեւ սակաւին բաւականաչափ
բրօքականտ չէի տրած: Հող չէ, եթէ այս անգամ
չյաջողուեցաւ՝ ուրիշ անգամ կը յաջողուի: Ընդ-
հանուր գործադուին անհրաժեշտ է Մապլվարի
մէջ, մեր բրօքականտի գործնական արդիւնքը
ցոյց տալու համար:

Վաղը կը մեկնիմ Գոմրայ Քիւլտ գիւղը,
ուր պիտի մնամ մէկ քանի օր, համերաշխու-
թիւն քարոզելու Հաւերու և Քրդերու միջեւ:
Քրդերը մեր բնական նեցուկներն են. հարկ է
հաշտ երթալ անոնց հետ և ի հարկին գործածել
զանոնք մեր քարոզած ս'զբունքներու յաղթա-
նակին համար: Բայց ատոնք ապագայի հարցեր
են:

Մի քիչ փող զրկեյէ՛ք ինձ:

Բ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 2 Հոկտեմբեր 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ուրախ տրամադրութեան տակ կը գրեմ այս
նամակս և կը յուսամ որ յաջորդով կարող պիտի
ըլլամ փաստացի իրողութիւններ հաղորդել ձեզ:
Առաջին քաջերն իրաւ դժուարին եղան, բայց

ապագայի մասին չատ մեծ յոյս ունիմ:

Քոմբաշ գիւղի Քրդերը լաւ ընդունելութիւն ըրին ինձ, չորս օր մնացի իրենց մօտ և տնտայ որ լաւ տրամադրութիւններով լարուած են: Էքսորթորիացիտի տեսութիւններս շատ աւելի գիւրաւ ըմբռնեցին քան մեր ապուշ Ծապըլվարցիք: Պատրաստակամութիւն յայտնեցին անմիջապէս գործնական հողի վրայ դնելու հարուստ պուրժուա կեղեքիչ գիւղացիներու ինչքերը բռնի ուժով գրաւելու հարցը: Ըսի թէ չպէտք է աճապարել եւ թէ հարկ է մի քիչ սպասել: Յամենայն դէպս Քոմբաշ գիւղը մեր բրօքականության համար մի աժուր կուտան է:

Մի հիանալի դէպք յոյց կու տայ թէ ինչ հզօր նկարագրի տէր են այդ Քրդերը: Զիտ չորս օր ամենամեծ պատուով հիւրընկալէ և մեծարելէ ետք, երբ ձիով առածին կը վերադառնայի Ծապըլվար, Քանիւ Օվա կոչուած ձորին մէջ նոյն այն Քրդերն որոնց տանը մէջ հիւր եղած էի, յանկարձ գինեալ վրաս յարձակեցան և զիս կողոպտեցին՝ գրեթէ մօրէ մերկ ձգելով:

— Բայց ինչո՞ւ ձեր մօտ գտնուած ատենս զիս չի թալկեցիք, հարցուցի զարմացած:

— Այն ատեն մեր հիւրն էիր, պատասխանեց Քէլէշ Մրկօ տանուտէրը, բայց անգամ մը որ գիւղէն հեռացար, այլեւս եղար մեր ոչոք:

Այս պատմասխանը իր մէջ կը պարունակէ մի սկզբունքային խոչին հարց որ արժանի է լուրջ խորհրդածութեան:

Վերադառնալով Մապլար, հասնողով շարունակեցի միասիւս: Այժմ ունիմ իմ մօտ մի քիւրմ հաւատ սցեալ կուսակից, որը մօտաւոր ապագային կարող է լինել մի մեծ ուժ, զաժանօթ է գիւղին մէջ Խել Աւօ անունով: Տասնըութը տարեկան մի կտրիճ երիտասարդ է Խել Աւօ, որ հօրենական տունէն արտաքսուած է մի շարք պատճառներու համար, որոնք մեզ չեն հետաքրքրեր: Մապլարէիք ընդհանրապէս վատ վերաբերմունք ունին այդ երիտասարդի մասին՝ գոր կը նկատեն իբրեւ յիմար և անբարոյ: Դա արդիւնք է միջնադարեան կղերական ոգիի՝ միացած պուրժուադիական անձուկ ըմբռնումներու հետ: Որովհետեւ նա տանտէրներու բացակայութեան ժամանակ անոնց տունէն մի քանի իրեղէններ վերցուցեր է, որովհետեւ նա դաշտին մէջ առանձինն հտնդիպելով Կրպօննց Սեխօյի աղջկան՝ քնական պահանջքէ մղուած՝ անոր հետ յարաբերութիւն է մշակեր, որովհետեւ Տէր Սահակէն փող պահանջելով՝ այդ սեւ հոգի կղերամիտը մերժեր է տալ եւ Խել Աւօ անոր ըմբոստութիւնը պատժելու համար քարկոծեր է զայն, եւլն, եւլն, : Այժմ այդ խելճ տղան կը նկատուի

Իբրեւ մի տեսակ յիմար չարագործ և անոր դէմ
տարքուած է հալածանք և դաւադրութիւն։
Միշտ միեւն ոյն պատմութիւնը, կամ պէտք է
խոնարհ սարուկ դառնալ կեղտոտ սուրճուանե-
լու եւ գլուխ ծռել անոց կեղեքիչ նախապա-
շարունակութեան եւ կամ հալածուիլ այդ վահակ-
ներու կողմէ։ Բայց վերջը խնդացողը լաւ պիտի
խնդայ, կ'ասէ ֆրանսական առածը։

Առաջին խոսքէն անսոյ որ կեւ Աւօ մի լաւ
խմոր էր եւ կարելի էր օգտու քաղիլ իրմէ, ան-
միջապէս հրաւիրելի իմ մօտ, խրատեցի, հրա-
հանգեցի, քարոզիցի եւ արժ մ'ա դարձաւ մի
կատարեալ յեղափոխական ընկերվարական։ Մա-
պլվարի յեղափոխական գործօն շարքերուն մէջ
կարեւոր դեր կատարելու կոչուած է կեւ Աւօ։

Անցած օր Քոմրաշ գիւղէն երէու Քուրդ
փոխադարձ այցելութեան եկած էին ինձ մօտ։
Տանս մէջ գիրէնք պատուասիրելու համար բա-
ւականաչափ ճաշ չի կար, այս պարագան յայտ-
նեցի կեւ Աւօի։

— Դու հոգ մի տանիւր, պատասխանեց եւ
մեկնեցաւ։

Քիչ յետոյ Էրկու պատուական հաւերով վե-
րադարձաւ։ Երկուքն ալ խաչեցինք ու կերանք.
երբեք այդպիսի համեղ հաւու միտ չէի կերած։
Ես եւ Էրկու հիւրերս ստիպեցինք Աւօն որ մեզ

յայտնէ թէ ուսկից բերած էր տյղ հաւերը:

— Բէս Սէրքոյի պարտէզէն դողցայ, ըսաւ Աւօ, ճիշտ այն միջոցին ռւր իր կինը ու երկու հարսերը հոն էին:

Շատ ծիծաղեցանք ամէնքս ալ: Բրդերը հիացած մնացին Աւօի ճարպկութեան վրայ, իսկ ես կը մտածէի որ վերջապէս դարաւոր հարստահարեալն էր որ կ'ընդլզէր եւ գործնականապէս կը ջանար տիրանալու իր իրաւունքին:

Ծաղրվարի մէջ մեր կուսակցութեան յարած է նաեւ Սմենց Վարդանը: Դա Բէս Սէրքոյի ժրջակներէն մին է, զոր անցած օր այդ կեղտոտ արարածը ճամբեր է, ամբաստանելով զինքը թէ՛ իրրեւ դող եւ թէ իրրեւ ծոյլ: Երբ իրողութիւնը իմացայ, անմիջապէս իմ մօտս հրաւիրեցի Վարդանը եւ ստիպեցի որ տեղի չի տայ ուրոնի պահանջէ որ զինքը կրկին չալը առնէ: Անկարելի եղաւ համոզել:

— Ո՛չ, ըսաւ, աւելի լաւ է որ ներում խնդրեմ, Տէր Սահակի միջնորդութեան դիմեմ, որպէս զի ինձ համար բաշխօսէ: Բէս Սէրքօ չար մարդ չէ ես ինձ կը ներէ:

Տեսէ՛ք թէ ուր հասած է սարկամաութիւնը:

Ժամերով համոզեցի որ ետ կենայ այդպիսի ստոր միջոցներէ եւ վերջապէս որոշեցինք որ ես ուղղակի դիմեմ Բէս Սէրքոյի եւ սրահանջեմ որ

պատուով ատենան մը կազմուի խնդիրը քննելու համար: Վարդան հաւանեցաւ, բայց Րէս Սէրքօ չուզեց մեր արդար պահանջքին գոհացում տալ: Ես ալ երէկ մի սպառնական վերջնագիր ուղղեցի այդ կեղտոտ արարածին եւ Խեւ Աւօյի հետ զրկեցի: Տէր Սահակ պիտի գայ եղեր այդ մասին ինծի հետ բանակցելու:

Եթէ բաւարարութիւն չտրուի մեր պահանջումին, գործերը կը մտնեն տարբեր ուղիի մէջ:

Խեւ Աւօյի համար շատ հեշտ բան է կրակի տալ Սէրքօյի կալը կամ գումը, այն պարագային որ նա աւելի առաջ տանի իր բրովօքացիան...:

Մի քիչ փող ուղարկեցէք:

Գ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 20 Հոկտեմբեր 1908

Սիրելի ընկերներ,

Ինչպէս կը կարծէի եւ ինչպէս նախորդ նամակիս մէջ զգացուցած էի մի քիչ, Րէս Սէրքօ եւ Սմենց Վարդան հաւցն ստացաւ ծանր հանգամանք:

Գիտէք որ Վարդան իբրեւ մշակ կը ծառայէր Րէս Սէրքօյի մօտ, եւ այս վերջինը զինք արտաքսած էր իբրեւ ծոյլ եւ անբարոյ եւ թէ ես

անմիջապէս միջամտա՛յ էի, պաշտպանելու հա-
մար ընչազուրկ պրօլէտարիատի իրաւունքները:

Տէր Սահակ, իբրեւ միջնորդ, Րէս Սէրքօյի
կողմէ ներկայացաւ ինձ և յայտնեց թէ Րէս Սէր-
քօ թէեւ դժգոհ իր մշակէն, սակայն մեղքնա-
լով անոր խեղճ վիճակին՝ պատրաստ էր ներելու
և կրկին քովն առնելու, պայմանաւ որ ես երաշ-
խաւորէի անոր պարկեշտութեան և աշխատա-
սիրութեան մասին:

Իսկոյն տեսայ որ միջնադարեան կղերակա-
նութիւնը, ազրարային կապիտալիսմն և գիւ-
ղային պուրժուազիան արդէն իսկ սկսած էին
տո՛ղի տալ որոտացող յեղափոխութեան դժմաց:
Դա մեր առաջին յազթանակն էր Ծապլվարի մէջ
և հարկ էր կարելի եղածին չափ շատ օգտուիլ
անկէջ:

Սմանց վարչան, որ ներկայ էր մեր տե-
սակցութեան, խելով տէրտէրին խօսքերը, այ-
լայլած՝ շնորհակալութիւնը կը յայտնէր, բազկա-
տարած կ'աղօթէր Րէս Սէրքօյի կենաց եւ կ'ուզէր
անպատճառ Տէր Սահակի ձեռքերն համբուրել,
երախտազխտութիւն յայտնելու համար:

Լաւ մը յանդիմանեցի այդ ստրկամիտ ա-
րարածը եւ հրաւիրեցի իսկոյն որ դուրս ելլէ
սենեակէն:

Երբ առանձին մնացինք տէրտէրին հետ, ը-
սի իբեհն,

— Բէս Սէրքօյի զիջողութիւնները ո՛չ մէկ կերպով բաւարարութիւն չեն տար մեր պահանջումներուն:

— Այ ինչ կ'ոգէք, պատասխանեց Տէր Սահակ, քանի որ Բէս Սէրքօ կը հաւանի կրկին իր քովը առնելու Վարդանը:

— Դա երկրորդական հարց է, բացատրեցի իրեն, բո՛ւն էական հարցը սկզբունքային է:

Եւ սկսաւ իրեն պարզել գիտական սոցիալիզմի տեսութիւնները հոգային հարցելու մասին: Ըսի թէ գեղացիները իրենց տունն ու հողային սեփականութիւնը միայն այն ժամանակ կրնան փրկի՛լ՝ երբ զանոնք դարձնեն ընկերական սեփականութիւն եւ ընկերական սրտադրութիւն, իսկ անհատական սեփականութեամբ գեղացին կը զիմէ զէպի կո, ուստ եւ կապիտալիստական խոշոր արտադրութիւնը դուրս կը չարտէ անոր արտադրութեան հնացած եղանակը: Եւ իշեցի այս մտաւն էնգէլսի, Կուցկիի, Մարքսի, Շիշկօի, Պրամպուլինի, Չերնովի, Վիիգիանէվի եւ այլոց զանազան տեսութիւնները:

Խեղճ Տէր Սահակ՝ դարաւոր խաւարէ կուրցած իր աչքերը խոշոր բացած՝ ապուշ ապուշ ելեաւ կը նայէր, ստեն ստեն մրմուռով:

— Բայց, օրհնած, սաոնք ինչ կապ ունին իմենց Վարդանի ճամբուելուն հետ:

Վերջապէս ինձ ըսաւ որ մեր վերջնական պատասխանը տամ իրեն որպէս զի հաղորդէ Բէս Սէրքօյի:

Որպէս զի յետոյ տրացումներ կամ խեղութիւններ տեղի չունենան, գրաւոր կերպով ներկայացուցի հետեւեալ նուազագոյն պահանջմունքներս, իրրեւ նախաձիմք մեր ապագայ բանակցութիւններուն:

Ա. Բէս Սէրքօ պէտք է վճարէ Սմենց Վարդանի համբուած թուականէն մինչեւ գործիւկամ թուականը անցած օրէյու օրականները:

Բ. Օրականի յաւելում եւ աշխատութեան ժամերու նուազում:

Գ. Հանգստեան արկղ մշակներու համար:

Դ. Աշխատանքի սրկածներու դէմ ապահովագրութիւն:

Ե. Բէս Սէրքօ պէտք է յանձնառու բլայառ նուազն 20 տարի իր քով պահելու Սմենց Վարդանը:

Զ. Բէս Սէրքօ այս միջադէպին կարգադրման համար յեղափոխական կուսակցութեան իրեն մատուցած ծառայութեանց իրրեւ փոխարէն, դրամական կարեւոր նուէր մը պէտք է բնէ կուսակցութեանս Յասկովարի գանձին:

Ինչպէս կը տեսնէք հարցը տեղափոխելի բոլորովին սկզբունքային հողի վրայ:

Տէր Սահակ մեկնեցաւ նշանակալից կերպով դուինն օրօրելով: Անցան մի քանի օրեր եւ իս ո եւ է պատասխան չստացայ: Վարդան սկսաւ անհամբերութեան նշաններ ցոյց տալ:

— Քանի որ Րէս Սէրքօ ներեր է ինձ՝ երթամ դործիս սկսիմ, կը կրկնէր այդ սպուշը, ուզելով այսպէս եսասիրաբար ռոնակոխ ընել միլիոնաւոր պրօլետարիաներու իրաւունքը, իր անձնական շահին համար:

Վերջապէս առջի երիկոյ, տեսնելով որ պատասխանը կ'ուշանայ, մեր կողմէ, իրրեւ լիազօր ներկայացուցիչ, կը դրկեմ իցեւ Աւօն Րէս Սէրքօյի մօտ, ստանալու համար մձուական պատասխան: Կ'երեւայ թէ մեր ընկեր Աւօն, որ յեղափոխականի լաւ խմոր ունի, մի քիչ խիստ լեզու կը դործածէ եւ զինքը ծեծելով դուրս կը վանեն Սէրքօյի բնակարանէն. քիչ յետոյ կու գայ նաեւ ինձ մօտ Տէր Սահակ եւ կը յայտնէ թէ Րէս Սէրքօ այդեւս չուզեր նոյնիսկ Վարդանի անունը լսել:

Դա պարզապէս պատերազմի յայտարարութիւնն էր: Կապիտալիզմի եւ օպսդիւրանթիզմի միացեալ ուժերն էին որ կը կանգնէին ընչպիսիք պատակարարի կորաքամակ ուսերուն միայն: Կարելի չէր լսել այդ աննշանի պրօլետարիան հանդէպ եւ չգործել: Նոյն, գիշերն իսկ պատ-

բաստեցի հետեւեալ հրաւեր—յայտարարութիւնը
զոր այս առտու, արշաւոյսին, Խեւ Աւօ տարաւ
փակցուց եկեղեցիի պատին վրայ.

«Աշխատաւոր դասակարգ Մապլվարի

«Ահազանդը հնչեց:

«Ամենց վարդանի եւ Րէս Սէրքոյի դէպքը
յայտնի է ամէնուրէի Հակառակ կուսակցութեանս
խաղաղարար ջանքերուն՝ ագրարային կապիտա-
լիսմը ա՜ռուք պատերազմ կը հրատարակէ հո-
ղագործ պրօլետարիատի մասսաներուն դէմ՝ վա-
տութիւն է մեր կողմէն լռելը, վատութիւն է
չգործելը: Մապլվարի մութ ուժերը կազմակեր-
պուած՝ կ'ուզեն ջախջախել բանւորական դա-
սակարգի իրաւունքներն իւր տապալել, նորածագ
ազատութիւնը որ մեր այնքան զոհողութիւննե-
րովը ձեռք բերինք:

«Բոլոր աշխարհի բանւորներ,

«Արթիկ թույլ պիտի տա՞ք որ մի կեղտոտ
պուլժուա Մապլվարի մէջ ռահակոխ ընէ վաթ-
սուն միլիոն աշխատաւորներու իրաւունքը: Դա
անկարելի է: Ամէնքը մէկուն համար, մէկը ա-
մէնուն համար, այս պէտք է ըլլայ մեր նշանա-
բանը: Բոլոր աշխարհի բանւորները կը հրաւիր-
ւին, Կիբեկի օր, Մէրենց կալը, ուր տեղի կ'ու-
նենայ հրապարակային բողոքի մեծ միթինկ:
Պիտի բանախօսեն ընկեր Փանջունի, ընկեր Աւօ

եւ ազրարային կապիտալիսմի նահատակ Սմենց
Վարդան :

- « Անկցի՛ կապիտալիսմը ,
- « Անկցի՛ օսրօքիւրանթիսմը ,
- « Կեցցէ՛ սօցիալիզմը ,
- « Կեցցէ՛ պրօլետարիան ,
- « Կեցցէ՛ Մայիսի մէկը : »

Դժբախտաբար այսօր լուր օր է եւ ամբողջ
գիւղը կանուխ դաշտերը գացած է աշխատու-
թեան . ուրիշ անպատահութիւն մըն ալ այն է
է որ Ծապլվարի մէջ գրեւ կարդալ գիտցող մի-
այն ես կա՛մ . նոյն իսկ քահանան կարդալ չի գի-
տո՛ւր : Այսու հանդերձ կը յուսայի որ յայտարա-
րութիւնը ցնցող տպաւորութիւն առաջ պիտի
բերէր երեկոյին , երբ գիւղացիք վերադառնային
դաշտերէն . բայց ահա՛ Խեւ Աւօ վազելով կու
գայ հեւ ի հեւ եւ կը գոչէ .

— Թուղթը պատուեր են եկեղեցիի պատին
վրայէն . . .

Չէի կարող հաւատալ անանջներու . Աւօյի
հետ անմիջապէս վազեցի գացի ստուգելու հա-
մար այդ ծանրակշիռ իրողութիւնը : Այո՛ , ճշ-
մարիտ էր . հրաւէր—յայտարարութիւնը պատառ
բզիկ եղած էր , հազիւ մէկ քանի կտօրներ մնա-
ցած էին , զորս չարագործ ձեռքեր չէին կրցած
բզկտել , լաւ վազած ըլլալուն համար , որովհե-

տիւ Խեւ Աւօ ջուրն ու ալիւրը չէր խնայած
յայտարարութիւնը փակցնելու համար:

Ուլքե՞ր գործեր էին այդ սրբապղծութիւնը:
Գիւղացիները բոլորն ալ դաշտն էին, եկեղեցիի
շրջակայքը մարդ չի կար. ուրեմն դաւադրու-
թիւնը սարքուած էր շատ խորհրդաւոր կերպով:
Յամենայն դէպս սա որոշ էր թէ բէաքցիան գի-
նաթափ չէր ըլլար: Ընդհակառակն իր այս նոր
ցոյցով բրօվօքացիան կատաղօրէն առաջ կը մը-
ղէր: Պէտք չէր ընկրկիլ: Որոշեցի անմիջապէս
մի հսկացոյց կազմակերպել: Վերադարձայ տուն,
Խեւ Աւօյի ձեռքը տուի մի երկար ձուլ, որուն
ծայրը կապուած էր մի կարմիր կտաւ: Սմենց
Վարդան շալակեց իր մշակի գործիքները, ես
ալ անցայ իրենց գլուխը եւ այսպէս ամբողջ
ժուռ եկաւ Ծապլվարի գլխաւոր փողոցները:

Երբ հասանք Տէր Սահակի տան առջեւ
յանկարծ սկսայ երգել.

Debout, les damnés de la terre

Debout, les forçats de la faim

Կարծեմ առաջին անգամն էր որ յեղափո-
խական ընկերվարական երգը՝ Էնթէրնասիօնալը՝
կը հնչէր Ծապլվարի մէջ: Տունը մնացած երա-
խաները, լսելով րանւորային մարտադուհ երգը,
վազելով եկան միացան մեզի՝ եւ ամբողջն առաւ
պատկառելի երեսոյթ:

Յուշարարները երբ հասան Րէս Սէրքոյի տան առջև, ոգեւորութիւնը ծայր աստիճանի հասած էր։
— Տղե՛րք, գոչեցի, վար առէք այդ դաւաճա-
նի տան ապակիները։

Բայց, ափսո՛ս, Րէս Սէրքոյի տան պատու-
հանները ապակի չունէին, եթէ ո՛չ՝ այդ ապակի-
ներու խորտակումը ջախջախիչ տալաւորութիւն
առաջ պիտի բերէր ապահովարար։

Խեւ Աւօ, որ հետզհետէ խանդավառուած էր,
վրէժը լուծեց՝ քարկոծելով Րէս Սէրքոյի էշը, որ
դաշտին մէջ կ'արածէր։ Նոյն խկ դանակը քաշե-
լով՝ ուղեց վրան յարձակիլ բայց ես արգիլեցի
խկոյն, չուղեւիով տեղի տալ անօդուտ արիւնա-
հեղութեան։

Ի վերջոյ բաղժութիւնը ցրուեցաւ զոհ տրա-
մադրութեան տակ։

Ինչպէս կը տեսնէք, դրութիւնը խիստ լարուած
է Մապրլարի մէջ։ Տեսնենք ի՞նչ հետեւանք կ'ու-
նենայ գործը։ Մենք ուխտած ենք պայքարն
առաջ մղել ամէն միջոցներով։

Մի քիչ փոք ուղարկեցէ՛ք փութով։

* * *

Յ. Գ. Վերջին բոպէին, երբ նամակս կը
փակեի, իմացայ քե հրաւեր-յայտագիրը ո՛չ քե մութ
ուժերուն ձեռնով պատուած է, այլ մի ջատուկ
պառաւի՛ Մարոյի՛ այծը զայն պատեր ու կերեր է,

բուղբին ետեւ ԲՈՒԼԱԾ ԶԲԱՍԱՈՆ ԱՅԻՐԷՆ ԲՐԱՅՈՒ
ՈՒԼԱԾ:

Իսկ ընդհանուր կացութիւնը կը մնայ նո
Միքիկը անպայման կը կայանայ կիրակի օր:

Դ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 2 Նոյեմբեր 19

Սիրելի ԸՆԿԵՐՆԵՐ,

Դիրքերը հետզհետէ կը ճշդուին իրենց ընտ
հանքամանքներով, և չգասակարգային պայքա
րը բնական «էվօլյուցիան» կը կատարէ Ծապլվա
մէջ: Գիտակից տարրերը կամաց կամաց կը բո
ուին մեր յեղափոխական դրօշին շուրջը: Հողա
բանւորականութիւնը (Սմենց վարդան) և Երկա
տարդ մտաւորականութիւնը (Խեւ Ավօ) արդ
մեղ հետ են: Մեր հետ կ'ըլլայ նաեւ դպրոցա
նութիւնը: Յամենայն դէպս անհրաժեշտ է
շարքերը սեղմել և պատրաստուիլ վերջնական կ
ւին: Որովհետեւ յետադիմական ուժերը անդ
չեն մնար, իրենց խուլ պայքարը կը մղեն մ
դէմ:

Այսպէս, օրինակ, երբ նախօրդ նամակով
նուցուած բողոքի հակայ միթինկը կիրակի օր
դի Կ'ուսնենար Մկրտենց կալը, ի ներկայութի

հողային բանուորականութեան, երիտասարդ մը-
տաւորականութեան, և յեղափոխական տարրե-
րուն, Բէս Սերքոյի տանը մէջ. դիւղին մենծ
աղայականութիւնը դումարուած կղերականու-
թեան և Ռէաքցիայի մութ ուժերուն հետ, սա-
տանայական մի խորհուրդ կը յղանար, այն է՝
դիմել Միացեալ Ընկերութեան եւ խնդրել որ
Ծապրւարի մէջ դպրոց մը բանայ, պայմանաւ որ
ծախսերու կէտը դիւղացիք հայթայթեն:

Այս միջոցաւ այդ կեղտոտ պուրժուաները
կ'ուղէին իրենց ճանկին մէջ առնել Ծապրւարի
դպրոցականութիւնը, ապականել այդ մատղաշ
էակները, ստրկութեան խմորով շաղուել անոնց
անարատ հոգիները եւ փճացնել ամբողջ ապա-
դայ սերունդը: Վտանգը ահագին էր եւ պէտք
էր անմիջական դարման:

Իսկոյն Խեւ Աւօն զբկեցի մի այրի կնոջ՝
Սարայի մօտ՝ եւ բերել տուի անոր որդին Կա-
րօն, որ ինը տարեկան մի ուշիմ եւ եռանդոտ
լաճ է, եւ ըսի իրեն որ հեռեւեալ օր հրաւիրէ
իւր ընկերները մեր տան պարտէզը, ուր կը կա-
յանայ «մանկական պարահանդէս»:

Հրաւէքը առաջ բերաւ մեծ խանդավառու-
թիւն, եւ երկուշաբթի օր 10—12 լաճեր խըռ-
նուած էին պարտէզը: Կատարուեցան մի քանի
մանկական խաղեր: Յետոյ շուրջս հաւաքեցի

տղերքը, եւ բացատրեցի թէ ի՞նչ սարսափելի դաւ
մը կը պատրաստուէր իրենց դէմ եւ թէ ի՞նչ ու
րոշ դիրք հարկ էր բռնել:

Մի առ մի ցոյց տուի իրենց իրաւունք-
ները: Ըսի թէ ի՞նչ պարագաներու մէջ իրենց
բացարձակ իրաւունքն էր դառադուլ ընել, թէ
ե՞րբ պէտք էր որ ըմբոստանային ուսուցիչներու
դէմ, թէ ե՞րբ հարկ էր պատժել ուսուցիչները եւ
թէ ի՞նչ պատիժներ կարելի էր տնօրինել ուսու-
ցիչներուն դէմ:

Խօսքերս առաջ բերին խորին տպաւորու-
թիւն, եւ տղաք արդէն իսկ պատրաստակամու-
թիւն յայտնեցին դառադուլ ընելու:

Մի քանի օր յետոյ կրկին ժողով գումար-
ւեցաւ, եւ այս անգամ կազմեցինք Մապրլարի
Դպրոցական Միութիւնը իր որոշ ծրագրով ու
զործեչակերպով: Կարօն ընտրուեցաւ նախագահ:
Կայ նաեւ զործադիր ժողով, խմբագրական մար-
մին եւ անարեկիչ խումբ:

Ինչպէս կը տեսնէք, տակաւին դպրոցը
չբացուած՝ մենք ունինք Դպրոցական Միութիւնը
ամրապէս կազմակերպուած եւ պատրաստ կռիւ
մղելու: Այժմ հանդարտ օրտով կը սորսենք:
Մապրլարի դպրոցին ուսուցիչը կրնայ գալ երբ
որ կամի: Իրեն կը պատրաստուի մի փառաւոր
ընդունելութիւն որ կարծեմ յաւիտեան չպիտի

մոռանալու էին Աւօ շինած է արդէն դաւադան-
ներ որպէս զի կրիտիկական բողբէին տղերքը ան-
դէն չմնան:

Մեր քաղաք տեղեկութիւններուն համե-
մատ՝ Արաբկիրի Միացեալ Ընկերութեան ներ-
կայացուցչին հետ բանօկցութիւնները յաջող ելք
ունեցեր են, եւ այժմ կը ստատուի ուսուցչի
դաւտեան: Ով է այդ պարոնը, ի՞նչ սկզբունքի
կամ ի՞նչ գաղափարներու կը ծառայէ: Դա բո-
լորովին անծանօթ է ինձ: Յամենայն դէպս պէտք
է կատաղի կռիւ մղել անոր դէմ: Սա բացայայտ
պայքան է:

Սմենց Վարդան եւ ինչ Աւօ Ծապլվարի
կիներուն մէջ բուռն փրօփականտ կը մղեն Մի-
ացեալ Ընկերութեան Ծապլվարի դպրոցին բաց-
ման դէմ, եւ կ'ըսեն թէ այդ դպրոցին պատճա-
ռաւ իրենց տղաքը անաստուած պիտի ըլլան, Ս.
Լուսաւորիչը պիտի ուրանան, Բրոտ պիտի դառ-
նան, եւ ինչ: Այդ փրօփականտը առաջ կը բերէ
մեծ յուզում, այն աստիճան որ երէկ Տէր Սահակ
քահանան եկաւ ինձ մօտ եւ խնդրեց որ խրա-
տեմ մեր ընկերները որպէս զի այդ առնակ խօս-
քերով միտքերը չպղտորեն եւ գիւղին մէջ յու-
զում առաջ չբերեն:

Իրրեւ ջախջախիչ փաստ կարդացի իրեն
մեր ծրագիրը եւ «պատօթօրմ»ը, ցոյց տալու հա-

մար թէ մեր կուսակցութիւնը կրօնական խնդիրներու մէջ ի՞նչ աշխարհահայեացք ունի եւ թէ ի՞նչքան հակասութիւն էր մեզ իբրեւ մոլեռանդ ներկայացնելը:

— Եւ սակայն այդպիսի խօսքեր կը տարածեն կոր, պնդեց Տէր Սահակ:

Այն ատեն իրեն բացատրեցի կուսակցութեան գործերակերպը. թէ ի՞նչպէս իբրեւ կուսակցական մենք պարտաւոր ենք ազատամիտ եւ անհաւատ ըլլալ, սակայն անհատապէս ազատ ենք հաւատացեալ եւ նոյն խնդիր մոլեռանդ ըլլալու, հետեւաբար Մամնց Վարդան եւ Խեւ Աւօ իբրեւ կուսակցական չէ որ կը գործեն այս սլարազայիս, այլ սոսկ անհատապէս, եւ մենք ո՛չ մի կերպով իրաւունք չունինք բռնանալու մեր կուսակիցներու անհատական համոզումներուն վրայ:

Տէր Սահակ մեկնեցաւ անխօսուկ, թէ եւ յայտնի կ'երեւար որ տուած բացատրութիւններս լաւ չէր կրցած մարտեր: Որքան դժուար է ըստըրկամիտներու համար ըմբռնել մի ո եւ է ազատական միտք:

Վերջին անգամ փողի մասին պահանջմունքս մնաց անպատասխան, խնդրեմ ուշադրութիւն դարձուցէք այդ մասին, դա էական է ինձ համար:

հարց

Ե.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 20 Նոյեմբեր 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Ստացայ ձեր նամակն և ձեր տուած հրահանգները: Իմ ալ աշխարհահայեացքս բոլորովին համաձայն է ձերինին: Մէկ կողմէն պէտք է կատարի կռիւ մղել Հայ պուրժուազիայի եւ իր դասակից կղերականութեան, քաթիթալիամի, հաստատուած հին կարգուսարքին, ապականած բարքերուն, ընտանեկան շղթաներուն, կրօնական կապանքներուն դէմ, միւս կողմէ եղբայրական սիրոյ եւ միաբանութեան ձեռք կարկառել հարեւան ազգարնակութեանց, Քրդերու, Եզիտիներու, Քըղըլպաշներու եւ Լազերու:

Ձեր նամակը առնելուս պէս մեկնեցայ Քօմրաշ գիւղ, ուր մնացի մի շարաթի չափ, սէր եւ եղբայրութիւն քարոզելով Քրդերուն: Ըսի իրենց որ մեր կուսակցութիւնն երբեք թշնամական յետին մտքեր չունի իրենց նկատմամբ, այլ ընդհակառակը կը փափաքի համերաշխութեան դաշինք հաստատել իրենց հետ եւ միասին առաջ վարել պայքարը:

Քօմրաշի մէջ հիմնեցի նաեւ քրդական անդրանիկ քլիւպը զոր անուանեցի «Քօմրաշի

սօցիալ յեղափոխական կարլ Մարքս կլուր»։ Առայժմ քլիւպի նիստերը կը կայանան մի ակնոռի մէջ, սպասելով որ մի յարմար կեղրոնատեղի գտնուի։ Քլիւպի նախագահն է Քէլէշ Մրկօ, որու մասին խօսած եմ նախորդ նամակներուս մէջ, իսկ քարտուղարը՝ Հասօ, որ մի համբաւաւոր կտրիճ է եւ Սահմանադրութեան հաստատման առթիւ եղած ընդհանուր ներուժին ատեն ելած է բանտէն, ուր կը դտնուէր տարիներէ ի վեր դործած կարգ մը ոճրագործութիւններուն պատճառաւ։ Հասօ հերոսի խառնուածքով մի լաւ խմոր է, որ կրնայ մեծ օգտակարութիւն տնկնալ վճռական բողէներուն։ «Կարլ Մարքս կլուր»ը կոչուած է փրկարար դեր կատարելու առհասարակ Քիւրտ եւ Հայ համայնքներուն մէջ։

Ծապլվարի մէջ մի կօօպէրատիվ ընկերութիւն կազմելու համար ըրած ջանքերս մնացին անհետհետք։ Այդ ապուշ գիւղացիները իրենց բոլոր խելքն ու միտքը տուեր են զպրօցին, որուն համար այժմ կ'աշխատին մի յատուկ շէնք շինելու եկեղեցու կից։ Թո՛ղ շինեն եւ յետոյ մենք կը տեսնենք թէ ո՛ւժ կը ծառայէ այդ շէնքը։

Անշուշտ կը յիշէք որ իմացուցած էի թէ՛ պառաւ Մարօյի այժը պատառած ու կերած էր մեր հրաւէր — յայտարարութիւնը։ Անտառնն անցեալ-

ները մեռաւ եւ Մարօ այժմ մեզ կ'ամբաստանէ, ըսելով որ իմ յայտարարութեամբս թունաւորած եմ այժը, որովհետեւ «Ռէաքսիօնէր»ներ ըսած են իրեն, որ հաւանականաբար կախարդական քաներ գրած էի մէջը: Այս անախորժ գէպքը շատ վատ տպաւորութիւն ըրաւ մեր կողմէ դուրս եկած գրութիւններու prestigeին վրայ, այնպէս որ երկու օր առաջ երբ թողցի մը հանեցի դպրոցական հարցի մասին, ո՛չ ոք ուզեց զայն ձեռք առնել, վախճալով որ կը թունաւորուի: Մի այսպիսի միջավայրի մէջ ուր բոլոր մութ ուժերը «լիկա» կազմած են մեզի գէմ, շատ դժուար է հիմնական քայլեր առնել: Այսուհանդերձ զըպրօցական հարցի շուրջ մեր մղած բռնն պայքարը բոլորովին ամուլ չմնաց: Տէր Սահակ եւ կաւ ինձ մօտ եւ Րէս Սէրքօյի կողմէ զիս հրաւիրեց անոր տունը, որպէս զի համաձայնութեան գանք, որովհետեւ լաւ կ'զգային որ մենք որոշած ենք չընկրկիլ Մապլլարի պուրժուա դասակարգի «բրօւօքացիա»ներու հանդէպ:

Յայտնեցի այդ տէրտէրին որ կուսակցութեանս ներկայացուցիչը չէր կարող բանակցութեան համար երթալ մի կեղտոտ պուրժուայի ստօքը, եւ եթէ Րէս Սէրքօ մի խնդիր ունի, կըրնայ դալ մեր կեդրոնատեղին: Մեր բռնած այս կորովի դիրքը խոր տպաւորութիւն գործեց

Սմենց Վարդանի, կեւ Աւօյի եւ Կարօյի վրայ։
Տէր Սահակ մեկնեցաւ եւ հետեւեալ օրը լուր
բերաւ թէ Րէս Սէրքօ չէ ուղեր մեր մօտ գալ,
չկամենալով դէմ առ դէմ գտնուիլ Սմենց Վար-
դանի եւ Աւօյի հետ։ Կը տեսնէք այդ ամբար-
տաւան քաթիթալիստի հոգիին սեւութիւնը։

Եւ Տէր Սահակ առաջարկեց որ բանակցու-
թիւնը կատարուէր իր տանը մէջ, ուր պիտի դար-
նանաւ այդ ազատտ արարածը։

— Կուսակցութիւնս չի ծուր միջնադարեան
կղերականութեան առջեւ, եղաւ իմ սլատաս-
խանս։

Բանակցութիւնները շարունակուեցան մի
քանի օր եւ վերջապէս որոշուեցաւ որ տեսակցու-
թիւնը տեղի ունենալ չեզոք հողի վրայ, Բոմբաշ
գիւղի Կարլ Մարքս կլուբին մէջ։

Երէկ իրաւարարական սոյն ժողովը գումար-
ուեցաւ վերոյիշեալ քիւլալը։

Րէս Սէրքօ շատ հաշտարար ընթացքունեց,
նոյն իսկ առաջարկեց որ ես ըլլամ նոր դպրոցի
տնօրէն ուսուցիչը։ Դա պուրժուադիական մի կեղ-
տոտ հնարք էր զիս կաշառելու համար։ Անպայ-
ման մերժեցի եւ ներկայացուցի մեր հրամայո-
ղական հետեւեալ պահանջումները.

Դպրոցի հաժար շինութեան վրայ եղող եկե-
ղեցիի կից չէնք փլցնել եւ մի նոր շէնք շինել

չեղոք հողի վրայ, զերծ միջնադարեան ազդեցութենէ:

Ուսուցիչի ընտրութիւնը յանձնել իմ կազմած Ուսանողական Միութեան:

Ընդունիլ խառն դասարաններու դրութիւնը:

Պարտաւորիչ ընել ընկերվարական ուսուցումը

Զնջել կրօնադիտութիւնը:

Պաշտօնապէս ճանչնալ Ուսանողական Միութիւնը եւ վաւերացնել զայն:

Կը տեսնէք թէ որքան մեղմ էին մեր կողմէ եղած պահանջմունքները, սակայն Բէս Սէրքօ եւ Տէր Սահակ մերժեցին համաձայնել:

Խրամաւոր վերջնականապէս բացուած է մեր առջեւ:

Կ'սպանժ վճռական դէպքերուն:

Կարլ Մարքս Կլուքը իր քարտուղարի միջոցաւ իր համակրանքը յայտնեց մեր պաշտպանած դատին: Իսկ մի շատ սրտապնդիչ երեւոյթ է:

Խնդրեմ փող ուղարկեցէք:

ԾԱՊԼՎԱՐ, 6 Դեկտ. 1908

Սիրելի ՌԱՍԿԵՐՆԵՐ,

Կեցցէ՛ յեղափոխութիւնն:

Կեցցէ՛ ազատութիւնն:

Կրիտիկական մօմէնտը, ինչպէս կը գուշակէի, վերջապէս հասաւ եւ յեղափոխութիւնը իր դրօշակը պարզեց Մասկովարի մէջ: Երկու օրէ ի վեր պաշարուած դրութեան մէջ ենք եւ ամէն յարարերութիւն խզած՝ գիւղի բնակչութեան հետ: Պատմական դէպքեր տեղի ունեցան, որոնք կ'արժէ մանրամասն պատմել այստեղ, ցոյց տալու համար թէ ո՞րքան շրջահայեացութեամբ վարուեցաւ Կուսակցութիւնս վճռական բոսէնէրուն եւ թէ՛ փաստացի կերպով ապացուցանելու համար մութ ուժերու անազնիւ եւ վատ դերը:

Մի շարաթ առաջ աւարտեր էր եկեղեցու կից՝ դպրոցի շէնքը, որ կը բաղկանայ չեխով ծեփուած փայտաշէն մի ընդարձակ սրահ եւ վարժապետի համար մի փոքրիկ խօցէ, բոլորովին զուրկ գերմանական արդի մանկավարժական ճարտարապետութեան սրահանջմունքներէն, բայց հարցը դրա մէջ չէ:

Այն ինչ խմացայ որ դպրոցի շէնքի շինու-

թիւնը աւարտեր է եւ նոր ուսուցիչը ճամբայ երած է Սրարկիրէն հոս գալու համար, անմիջապէս իմ մօտ հրաւիրեցի Յապլւարի յեղափոխական գործօն շարքերը, Սմենց վարդան, Խեւ Աւօ եւ Ուսանողական Միութեան նախագահ՝ Կարօ, որպէս զի խորհրդակցինք կայութեան եւ մեր բռնկիք ընթացքի մասին:

Խեւ Աւօ առաջարկեց, իբրեւ արմատական դարման, անմիջապէս կրակի տալ դպրոցի շէնքը. բայց ես մի քիչ «անտակտ» գտայ այդ միջոցը եւ բացատրեցի մեր ընկերներուն որ մենք պէտք է ցոյց տանք սառ պաղարիւնութիւն եւ մեր հակառակորդներու նման չդիմենք ծայրայեղ միջոցներու: Այն տարբեր՝ եթէ Աւօն կ'ուզէր մի այդպիսի բան ընել անհատական պատասխանատուութեան տակ, առանց կուսակցութեան սաշտօնական միջամտութեան, որ ամէն հարցի մէջ ունի իրազատ հայեցակէտը, որ երբեք չընդունիր այդ տեսակ բռնի միջոցներ եւ իր գաղափարներու յաղթանակին համար խօսքէ ու զրէէ զստ ուրիշ զէնք չի ճանչնար:

Որպէսզի կեղտոտ պուրժուազիայի եւ սեւ կղերականներու մութին մէջ սարքած դաւադրութեանց զոհ չըլլանք, խոհեմութիւն համարեցի վաղօրօք մեր մօտ հրաւիրել Քոմրաշի Կարլ Մառքս կրուրի քալտուղար Հասօ, որ արդէն իր

որոշ եւ զխտակից հայեցակէտը պարզած էր դպրոցական հարցի մասին :

Վերջապէս երկու օր առաջ լուր ատինք թէ ուսուցիչը ցերեկուայ մօտ կը հասնէր Ծապլվարի Թրդէն իսկ Րէս Սէրքօ, Տէր Սահակ, Սէրքօյի երկու որդիքը, Սըհօ Զան, Փրենց Յարօ եւ Կօլօշէնց Յեղօ, զիւզին ըստ մենծ աղայական կուսակցութիւնը՝ իրենց արրան եականերով, հացկատակներով, պնակալէզներով դացեր էին դիմաւորելու պուր, ժուաղխայի պաշտօնական ներկայացուցիչը, իբր թէ նա մի յեղափոխական - հասարակական մեծ գործիչ կամ անձնուէր հերոս լինէր :

Մենք իսկոյն հաւաքուեցանք եկեղեցւոյ մօտերը պատշաճ դիրքեր գրաւելու :

Եւ ահա երեւցաւ թափօրը։ Երբ ուսուցիչը եւ իր ուղեկիցները կանգ ատին եկեղեցւոյ քով եւ վար իջան իրենց ձիերէն՝ ցոյցը ալայթեցաւ :

— «Անկցին յետադիմականները, անկցին դաւաճանները, անկցին սուտ դպրոցասէրները, կեցցէ յեղափոխութիւնը, կեցցէ պլօրէտարիատի ինքնադիտակցութիւնը, կեցցէ Ծապլվարի մտաւորական երիտասարդութիւնը» աղաղակները օղբ կը թնդացնէին :

Տեսնելու էր մութ ուժերու շփոթութիւնն ու վախը։ Տ. Սահակ անմիջապէս իմ մօտ վաղեց եւ աղաչեց որ վերջ տանք ցոյցին :

— Յեղաթիռութիւնը պայթեցաւ Մապրէարի
էջ, պատասխանեցի եւ կարելի չէ հեղեղի ըն-
այքը կասեցնել:

Այդ բոպէին մի սուր աղաղակ լսուեցաւ:
Եւ Աւօ իր անհատական պատասխանատուութեան
ակ, քար մը չսլորտած էր ուսուցչի ճակտին եւ
իրաւորած զայն: Արիւնը կը հոսէր եւ խուճապն
նզհանուէր էր: Բէս Սէրքօ, Սըհօ Զան, Փրենց
արօ եւ Կօլօշենց Սեդօ մի վայրագ յարձակում
ործեցին խեղճ պատանիին վրայ, որ չուարած՝
եր մօտ ապաստանեցաւ:

— Հասիր Հասօ, դռնեցի Կարլ Մաւքս Կրուրի
թիւրտ քարառւղարին՝ որ հաստ գաւազանը
նկէքը մի քիչ անդին դիրք բռնած էր:

Այն ատեն պայքարն ստացաւ ծանր հանդա-
մանք եւ հազիւ յաջողեցանք ես, Աւօ, Կարօ,
Սմենց Վարդան եւ Հասօ, խուժանը ճեղքելով ա-
պաստանի զպրոցի շէնքը, որուն դուռը ամրապէս
փակեցինք:

Կռիւի միջոցին մի քանի բէաքսիօնէր
դլուխ վիրաւորուեցաւ, մեր կողմէ ոչ ոք վնաս
ւեցաւ:

Անմիջապէս դպրոցի տանիքի վրայ պարզե-
ցինք կարմիր դրօշը զոր նախապէս պատրաստած
էինք: Տպաւորութիւնը խիստ ցնցող եղաւ ամ-
բողջ դիւղին մէջ:

Այժմ երկու օրէ ի վեր կը մնանք զպրոցը, զօրաւոր կերպով ամրացած: Կը լսենք թէ մութ ուժերը վատարար դիմում քրտն են կառավարեան՝ մեզ բռնի դուրս հանելու համար չէնքէ մը, որ ամբողջ ժողովրդի սեփականութիւնն է: Տեսնենք բանից ի՞նչ դուրս կու գայ:

Սուինի քաղաքականութիւնն է՝ ծայր կու տայ: Դէ՛հ, թող ցոյց տան իրենց բո՛ւն, իսկական զոյնը: Մենք չենք ընկրկիր:

Առ այժմ փութով փող ուղարկեցէք:

է.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 14 Դեկտեմբեր 1908

Սիրելի ընկերներ,

Պաշարման դրութիւնը կը շարունակուի և մենք ութը օրէ ի վեր փակուած կը մնանք զպրոցի չէնքին մէջ զոր ամրացուցած ենք ռազմական պահանջմունքներու համեմատ: Դպրոցական Միութեան նախագահ Կարօի մայրը՝ Սարա՝ եկաւ միացաւ մեր շարքերուն: Մի խելօք պառաւ կին է դա, որուն հետ պէտք է խօսիլ նշանացի կերպով, քանզի բոլորովին խուլ է: Սարայի ներկայութենէն օգտուելով՝ անմիջապէս ձեռնարկեցի կազմել «Ծապլվարի գիտակից

տիկնանց ՅԱՌԱՋ ակումբը, եւ օժանդակ մարմին մը «Յապրվարի Հայ Կանանց ԱՆՁՆՈՒԷՐ խումբ» անունի տակ. այս վերջին կազմակերպութիւնը հրամայողական պահանջ էր դարձած, որովհետեւ մի քանի օրէ ի վեր թանջքէ կը տառապէի եւ պէտք ունէի մի անձնուէր կնոջ խնամքին :

Թէեւ պաշարման վիճակի մէջ՝ սակայն անգործ չմնացինք ութ օրէ ի վեր : Նախ եւ առաջ ցրուեցի, նորակազմ «Յառաջ» ակումբի միջոցաւ, մի պաշտօնական թոուցիկ կուսակցութեան Յապրվարի մասնաճիւղին կողմէ, ուղղուած մեր Թրքահայ, Ռուսահայ, Պարսկահայ եւ Ամերիկահայ Կօմիթէներուն,՝ Ննթակօմիթէներուն եւ ընկերներուն : Այդ թոուցիկով մանրամասն պարզեցի վերջին կարեւոր դէպքերը, փաստացի կերպով ցոյց տուի թէ կուսակցութիւնս որքան խոհեմութեամբ, զիջողութեամբ եւ բարեացակամութեամբ վարուած էր, եւ ցաւալի դէպքերուն ամբողջ պատասխանատուութիւնը ծանրացուցի մութ ուժերու սարքած դաւադրութիւններուն վրայ : Այս գրութիւնը, որուն մէկ օրինակը կը զրկեմ ձեզ, ինչպէս պիտի տեսնէք՝ ունի տրամաբանական հիմք, «լօղիկա» եւ որոշ հայեցակէտ :

Յետոյ երեւցաւ մտաւորական երիտասար-

դուժեան կողմէ մի թուցիկ՝ ուղղուած Մապլվարի գործաւորական դասակարգին: Դա մի պերճախօս կոչ էր ընդհ. գործադուլի, ինչ որ ներկայ պայմաններու մէջ մի նուիրական պարտականութիւն էր ամէն գիտակից գործաւորի համար, բայց ախո՛ս որ պայտօր Մկօ տակաւին չէ հասած այն բարձրութեան որ կարող ըլլայ ըմբռնել մասնաւորին շահն ընդհանուրին օգտին զոհելու պարտադրիչ սկզբունքը:

Երրորդ թուցիկը, հողային բանաւորականութեան կողմէ ստորադրուած, անդամ մը եւս կը գոռացնէր ընչազուրկ Պրօլէտարիատի բողոքը հողային քափիթալիսմի դէմ:

Յետոյ երեւցաւ Բոմբաշ քիւրտ գիւղի կարլ Մարքս կլուրի մի ցնցող manifesteը, որ եզրայրական ձեռք կը մեկնէր Մապլվարի մէջ պատնէշի վրայ կռուող իր գաղափարի ընկերակիցներուն: Այս յայտարարութիւնը որ տաք շունչով մը գրուած էր, սրտապնդիչ տպաւորութիւն գործեց առ հասարակ բոլոր ընկերներու վրայ:

Հինգերորդը Մապլվարի գիտակից տիկնանց Յառաջ տկումբի անդրանիկ թուցիկին էր, որով հրաւէր կ'ըլլար Մապլվարի բոլոր տիկնաններուն դալ բոլորուելու մեր շուրջը, դպրոցի գաղաթը արձրացող կ'սրճի: Դալ ս'ի՛ն տակ:

Վերջապէս երեւցաւ նաեւ Ծապլվարի Հայ
Կանանց «Անձնուէր» խումբի թուուցիկը, սըրտա-
սուշ մի կոչ, ուղղուած առ հասարակ բոլոր հա-
յուհիներուն, որպէս զի փութման շուտով մի քիչ
ամոքիչ տերեւներ հաւաքել եւ ելիել Ստիկա մի
համակրական ցոյց էր դէպի կուսակցութեանս
Ծապլվարի ներկայացուցիչը, որ, ինչպէս ըսի,
թանջքէ կը տառապէր: Այս փափուկ հոգածու-
թիւնը պալտաւոր ըրաւ զիս անմիջապէս մի-
թինկ կայացնել եւ հրապարակաջին շնորհակա-
լութիւն յայտնել՝ Կուսակցութեանս կողմէ՝ Հայ
Կանանց Անձնուէր խումբին: Իմ ճառս ելեւ Ա-
ւօ նշանացի կերպով թարգմանեց ընկերուհի
Սարայի, որ շատ յուզուած կ'երեւար:

Բաց ատի, միւս կողմէ, բանակցութիւն-
ները սկսած են Րէս Սերքոյի եւ Տէր Սահակի
հետ Րէս Սէրքօ երեքօր առաջ եկաւ եւ ուղեց որ
դպրոցը թողունք, հաշտութիւն գոյացնենք եւ
զիւղը հանգարաի: Մինչեւ իսկ խոստացաւ
դպրոցն առ այժմ փակ պահել, ուսուցիչը ետ
դրկել եւ ինձ յանձնել դպրոցի տնօրէնութիւնը,
անպայման կերպով:

Այդ խաղաղական առաջարկներն ի հարկէ
կարելի չէ ընդունիլ—մենք կ'ուզէինք զաղափա-
րական պայքար, յեղափոխական գործունէու-
թիւն եւ ոչ թէ անշարժութիւն եւ մեռելու-
թիւն:

— Մենք ամէնքս ալ Հայ ենք, եղբայր ենք, ինչու սիրով չապրինք իրարու հետ, ինչո՞ւ կռիւ ընենք, — կը կրկնէր այդ կեղտոտ պուրժուան որ կարող չէր ըմբռնել թէ կեանքի էական պայմանն էր կռիւը, թէ դատակարգային պայքար անհրաժեշտ էր ընկերվարութեան յաղթանակին համար, եւ թէ առանց արիւնհեղութեան կարելի չէր մի լաւ բան դուրս բերել:

Երկարօրէն բացատրեցի իրեն որ ինք, իրեն ալ պուրժուադիայի ներկայացուցիչ, պարտաւոր է լինել մեր կատաղի հակառակորդը եւ իրեն այդ՝ պէտք է դիմէ՝ կեղտոտ միջոցներու, հրամայողական պարտք է իրեն համար ոստիկանական աջակցութեան դիմել եւ մեզ բռնի դուրս հանել գպրոցէն, եւ այլն:

Բէս Սէրքօ պատասխանեց թէ իբրեւ գիւղապետ՝ երբեք չպիտի թոյլատրէր որ ոստիկան բերուէր եւ թէ կը նախընտրէր մեռնիլ՝ քան թէ ներքին կռիւներու համար կառավարութեան դիմում ընել:

Կը տեսնէ՞ք որ այդ կեղտոտ արարածը նոյն իսկ կարող չէ ունենալ իր դատակարգին սահմանած սեւ ոգին: Ի դուր կրկնեցի թէ մեր մէջ պէտք էր մղուէր դատակարգային կատաղի կռիւ, թէ իրենք պարտաւոր էին մեզ դէմ գործածել բոլոր աղտոտ զէնքերը, մատնութիւն, դաւաճանութիւն, զրպարտութիւն եւ ի հարկին դիմելու:

կին բռնի միջոցներու, եւ թէ առանց ատոր կարելի չէր ունենալ պուրժուազիական կեղտոտ դասակարգը, որուն գոյութիւնը անհրաժեշտ է, անոր դէմ մղելու համար յեղափոխական ազնիւ պայքարը :

— Մենք եղբայր ենք, մենք քրիստոնեայ Հայեր ենք, մենք պէտք է իրար սիրենք, միարօնութեամբ ապրինք, կ'ըսէր ու կ'ըսէր այդ ապուշ արարածը :

Յամենայն դէպս ես հաստատ մնացի կռիւի ասպարէզին վրայ: Պայքար առաջ բերելու համար տյնքա՛ն ջանքերէ վերջ, չէի կրնար մի իմար գիւղացիի խաղաղասիրական զգացումներուն գոհել մեր երեք ամսուան ամբողջ ջանքերն եւ գործունէութիւնը: Դա շատ վատ ազդեցութիւն պիտի գործէր մեր շարքերուն վրայ:

Վաղը ինձ մօտ կու գայ Տէր Սահակը նոր րանակցութիւններու համար:

Վճռական քայլը կ'առնեմ այն ատեն, եւ այդ յիմար Բէս Սէրքօ վերջապէս կը ստիպուի դիմել կառավարութեան եւ ոստիկանութեան միջամտութիւնը հրաւիրել, ինչ որ անհրաժեշտ է մեր պայքարի վերջնական յաղթանակին համար:

«Փօսթ»ը եկաւ, նամակներ թերթեր եկան, հրահանգներ եկան, բայց փող չը կայ: Խնդրեմ ուշադրութիւն դարձրէք այդ կենսական հարցի վրայ:

ԾԱՊԼՎԱՐ , 24 Դեկտ. 1908

Սիրելի Ընկերներ,

Վերջապէս յեղափոխական գործունէութիւնը Ծապրվարի մէջ իր սուր հանգամանքը ստացաւ: Այն կեղծ ու խարէական կապերն որոնցմով մինչեւ այսօր պրօլէտարիատ դասակարգը միացած էր պուրժուազիական, կղերական եւ ագրարային աղնուականութեան կեղեքիչ տարրերու հետ, խզուեցան, ջախջախուեցան. ինքնագիտակցութիւնը զարթնեց գիւղացիական «մասնաճեղքներու մէջ, ստեղծուեցան որոշ հոսանքներ եւ կազմուեցան իրարու անհաշտ այն թշնամի տարրերն՝ որոնց անողոք ու կատաղի պայքարէն մի լաւ բան դուրս տկտի դայ անպարման:

Բայց հարկ է պատմել իրողութիւններն իրենց ժամանակագրական կարգով:

Բէս Սէրքոյի հաշտարար միջամտութեան անյաջող փորձին հետեւանքով հետեւեալ օրն իսկ մեր մօտ եկաւ Տէր Սահակ եւ կրկնեց, զբեթէ բառ առ բառ, իր դասակից կեղտոտ պուրժուայի խօսքերը, ըսելով որ իրենք պատրաստ էին ամէն գոհացում տալ մեզի որպէս զի վերջ գտնէր Ծապրվարի մէջ դադափարային յեղափոխական աղ-

և պայքարը, որուն «անխորհուրդ իրարան-
ում» անուանը կու տար միջնադարեան ճիզու-
ականութեան այդ սեւ հոգի ներկայացուցիչը:

Հարկ եղաւ բացատրել իրեն թէ՛ յեղափո-
ութիւնը չի կրնար ընդունիլ երբեք կղերական-
ութեան կողմէ տրուած խթանները, թէ պայ-
քարը սկսած է եւ կարելի չէ կասեցնել անոր
առաջխաղացումը:

— Բայց ի՞նչ է ձեր նպատակը, պնդեց այդ
աւարամիտ տէրտէրը:

Իբր թէ յեղափոխական ազնիւ պայքար
ղեկու համար անհրաժեշտ ըլլար նպատակ մը
ունենալ եւ թէ անկեղծ ու անձնուէր յեղափո-
ականի համար պայքարն արդէն նպատակ մը
եղած չըլլար:

Այդ ապականուած ու ալլասերած էութիւն-
ներուն համար, որոնց ամէն մի քայլը մի շա-
համուական նպատակ ունի, կարելի չէ ըմբռնել
թէ մի մարդ կարող է մի ու եւ է գործունէու-
թիւն ցոյց տալ առանց նրա ծայրը անպատճառ
մի օգտակարութիւն լինելու: Անշուշտ Տէր Սա-
հակի նման յետադիմական ուղեղները չեն որ
պիտի կրնան հասկնալ «պայքարը պայքարի հա-
մար» իմաստասիրական սկզբունքը, ուստի լա-
ւադոյն համարեցի չպատասխանել: Բայց ինչ
Աւօ որ ներկայ էր եւ որուն յեղափոխական

դաստիարակութիւնը տարօրինակ դարգացումի կը հասնի հետզհետէ, Տէր Սահակի այդ «պրօլօքայիա»յին չկարողացաւ համբերել եւ նրա խափախը քաշեց, դուրս չպրտեց պատուհանէն ըսելով.

— Ահա՛ մեր նպատակը:

Խեւ Աւօյի այդ արարքը եւ կարճ խօսքը, ինչպէս կը տեսնէք, իրենց մէջ կը խտացնեն մեր ամբողջ յեղափոխական գործունէութեան «փսխօլօզիան»:

Տղէտ տէրտէրն ի հարկէ չհասկեցաւ այս ձեւով իրեն տրուած պատասխանին հոգեբանական բարձրութիւնն եւ նոյն իսկ համարձակեցաւ ըզրօքելու:

Անմիջապէս փաստացի կերպով ցոյց տուի իրեն թէ՛ «Բրօլօքայիա»ն իր կողմէ եղած էր, թէ՛ ինքն էր նախաշարժակը եւ ընկեր Աւօյի արարքը մի օրինաւոր անձնապաշտպանութիւն էր պարզապէս:

Քահանան ոտք ելաւ մեկնելու հաժար: Այն ատեն, մեր նախօրօք տուած որոշումի համեմատ, Սմենց վարդան, Հասօ եւ Խեւ Աւօ յարձակեցան Տէր Սահակի վրայ, ձեռներն ու ոտները կապեցին եւ անշարժութեան դատաւարտեցին զինքը: Այդ յանկարծական յարձակումէն սարսափած՝ Տէր Սահակ մարեցաւ:

Անմիջապէս Ծապլվարի Հայ Կանանց ԱնՁ-
նՈՒԷՐ խմբի նախագահ ընկերուհի Սարա փու-
թաց տէրտէրի մօտ եւ պէտք եղած խնամքները
տուաւ:

Քիչ յետոյ Տէր Սահակ սթափեցաւ եւ երբ
իր հանդարտութիւնը գտաւ, բացատրեցի իրեն
թէ՝ իր կեանքի մասին մի ու եւ է վտանգ չէր
սպառնար, թէ եղածը լոկ մի յեղափոխական
տաքտիկա էր, որոշ նպատակի համար եւ թէ
ինք մեր մօտ կալանաւոր պիտի մնար մինչեւ
պայքարի վերջնական ելքը:

Մի քանի ժամ յետոյ, գիւղացիք տեսնելով
որ իրենց տէրտէրը դուրս չի գար, միւս կողմէ
նշմարելով որ իր խալիփսը դուրս ձգուած է,
հաւաքուեցան դպրոցին առջեւ եւ սկսան «Տէր
հայր, Տէր հայր» կանչել: Այն ատեն փայտէ փեղ-
կերէն մին բանալ տուի, եւ տղերքը քահանայն
պատուհանին քով բերին, գլուխը բաց եւ թե-
ւերը կապուած:

— Ահա ձեր դաւաճանութեան դէմ՝ յեղափո-
խութեան պատասխանը, գոչեցի վարը ժողովուած
ամբոխին:

Քառորդ ժամ չանցած՝ ամբողջ Ծապլվար
հաւաքուած էր մեր շէնքի շուրջը, հոն էր Րէս
Սէրքօ իր երկու որդիներով, հոն էին եւ Սըհօ
Ջան, Փրենց Հարօ, Կօլօշենց Սեդօ, պայտար Մկօ,

կիներ, հարսեր ու աղջիկներ ու բոլոր երախտ
քը, որոնք լացուկոծով կը պոռչտային եւ իրե
քահանան կը պահանջէին: Աղմուկը հետզհետ
կ'աւելնար:

Յանկարծ Բոմբաշ գիւղի Կարլ Մառ
կլուրի քարտուղար Հաոս երեւցաւ պատուհան
առաջ եւ երեք անգամ իր հրացանը պարպ
օղին: Ամբողջ պուրժուաղիան եւ անգիտակ
ամբոխը լեղապատառ խոյս տուին ու փողո
ամայութեան մէջ ինկաւ:

Այդ օրուայ բոլոր եղելութիւնները շա
ցնցող տալաւորութիւն առաջ բերին առ հաս
րակ ամբողջ Ծապլվարի մէջ:

Հետեւեալ օրը կրկին բանակցութիւններ
սկսան, ըստ այն անգամ ներկայացող պատգամա
ւորները չէին համարձակեր մեր դրան սեմ
ներս մտնել, այլ դուրսը կեցած կը խօսէին:
հարկէ մենք հաստատ մնացինք մեր օրոշում
մէջ եւ յայտարարեցինք թէ՛ մի միայն բռնի ոյ
առջեւ տեղի պիտի տանք:

Ամբողջ շարաթ մը այդ կացութիւնը տ
ւեց, վերջապէս տեսնելով որ մենք երբեք տե
չպիտի տանք հաշտարար խարէական զիջողու
թիւններու՝ Բէս Սէրքօ, Սըհօ Զան եւ Փրեմ
Յարօ, երեք օր առաջ, երկար խորհրդակցութիւն
ներէ ետքը, կ'որոշեն դիմում ընել կառավարու
թեան:

Մեր անխոնջ ու յամառ պայքարին յաղթական արդիւնքն էր դա:

Այս երեկոյ, ինչպէս լուր առինք, կը հասնին երկու ժանտարմա եւ մի յիսնապետ: Վաղը կը լինի վճռական օրը:

Ափսո՛ս որ այս կրիտիկական մոմէնտներուն մէջ տակաւին բաւարարութիւն չտուիք մեր փողի պահանջմունքներուն: Չգիտեմ ինչպէս բացատրել ձեր այդ աշխարհահայեացքը:

Թ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 4 Յունիւ. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Դրութիւնը վատացաւ, խիստ վատացաւ եւ չգիտեմ թէ ի՞նչ դուրս պիտի գայ վերջի վերջոյ: Ինչպէս նախորդ գրութեամբս ծանուցած էի, Ծապլվարի պուրժուազիական դասակարգի կեղտոտ ներկայացուցիչները Բէս Սէրքօ, Սըհօ Զան եւ Փրենց Յարօ, մեր ազնիւ գաղափարային պայքարին պատասխանեցին իրենց սովորական զէնքերովը. մատնութեամբ եւ դաւաճանութեամբ:

Տխուր երեւոյթ:

Երբ երկու ստիկաններն ու յիսնապետը հասան Ծապլվար, Բէս Սէրքօ եւ իր «խաֆիէ»

ընկերները ցոյց տուին. այն շէնքը որուն մէջ
մենք շարաթներէ ի վեր ամրացած էինք: Դա
մի երկրորդ մատնութիւն էր այդ ստոր արտա-
րածներու կողմէ:

Մենք ի հարկէ ընդդիմութիւն ցոյց չտուինք
մեր թուրք եղբայրներուն. սիրալիր կերպով ըն-
դունեցինք զիրենք ու անմիջապէս դուրս ե-
լանք դպրոցէն ու վերադարձանք մեր տուները:
Եւ սակայն պատահեցաւ մի շատ անախորժ
գէպք որ մենք չէինք նախատեսեր: Յիսնապետը
և ոստիկանները ձերբակալեցին ու միասին տա-
րին Քոմրաշ գիւղի Կարլ Մառքս Կլուբի քար-
տուղար ընկեր Հասօն իրրեւ վաղեմի չարագործ
ի զո՛ւր բացատրեցի յիսնապետին որ նա գաղա-
փարային պայքար կը մղէր մեզի հետ, թէ Քոմ-
րաշ գիւղի կողմէ մի պատդամաւոր ներկայա-
ցուցիչ էր եւ թէ ստոր համար իր անձը պէտք
էր նուիրական համարուէր:

— Ինք Քիւրտ, դուք Հայ, ձեր գործերուն
ինչո՞ւ կը խառնուի, դպրոցը ո՛ւր՝ Հասօն ո՛ւր,
նա մի պարզ աւաղակ է, կ'ըսէ յիսնապետը:

Պատասխանեցի իրեն թէ՝ «էքսփրօփրիա-
ցիա»-յի մասին չէի գիտեր ընկեր Հասօն որոշ հայե-
ցակէտը, բայց թէ նա Քիւրտ լինելով իրաւունք չու-
նէր միջամտելու Հայերու գործին՝ դա մի ան-
ընդունելի գաղափար էր: Բացատրեցի իրեն Վա-

սիլի Գօլուբէվի տեսութիւնը ցեղային զանազանութիւններու արուեստական բաժանմունքներու մասին, եւ ցոյց տուի թէ մարդկային ընկերութիւնը ո՛չ թէ զանազան ազգութիւններու կը բաժնուի՝ այլ որոշ դասակարգերու, եւ թէ այս տեսութեամբ ընկեր Հասօ, իրրեւ պրօլետարիատ, կը նոյնանար ինչ Աւօյի եւ Սմանց Վարդանի հետ:

Բոլոր այս փաստացի ապացոյցներն անօգուտ եղան եւ Հասօ՝ տարուեցաւ Արարկիթ, ուր բանտարկուած կը մնայ:

Հազիւ թէ յիսնապետն ու երկու ոստիկաններն իրենց կալանաւորին հետ հեռացան Մտալվարէն, մի ցնցող թռուցիկ բաժնել տուի զիւզին մէջ: Ահաւասիկ նրա բովանդակութիւնը որ ռենի պատմական որոշ նշանակութիւն:

«Դիտակի՛ց ժողովուրդ,

«Ահա ճանաչեցիր քո բարեկամներն ու թըշնամիները, ահա՝ տեսար թէ զաղափարային ազնիւ հողի վրայ դրուած մեր պայքարին ի՞նչ վատութեամբ պատասխանեցին քո հակառակորդները: Երբ քու աննկուն կամքդ չթեքուեցաւ այդ ազտոտ դասակարգի սիղծ դարչապարին ներքեւ, անոնք չլարանեցան դիմելու իրենց սովորական ու սիրելի միջոցներին՝ Մատնութեան եւ Դաւաճանութեան: Այո՛, այդ համիտարարոյ, հայակեր մութ հոգիները կառավարութեան դուռն

ափ առին, ոտիկանական ուժին դիմեցին վատարար: Այդ գարշելի արարքով՝ նոքա իրենց մահուան դատակնիքը ստորագրեցին: Առջի օրուընէ ի վեր այլեւս մեռած է Ծապլվարի մէջ սլուրժուադիական մատնիչ ու դաւաճան դասակարգը, մեռած է մութ ուժերու ներկայացուցիչ կղերականութիւնը, մեռած է ագրարային քարիթալիամի կեղեքիչ դասակարգը, մեռած է գիւղային աղնուականութեան ամբարտաւան տարրը, եւ այդ դիակոյտին վրայ կը բարձրանայ Ծապլվարի գիտակից սլուրժարիատը:

«Բայց գիտակից ժողովուրդ, միթէ թոյլ⁹ սլուրժարի տա՛ս օր այդ մեռեալներն իրենց եղեռնագործ դաւաճանութեան մէջ անպատիժ մնան, միթէ չսլուրժ¹⁰ վերականգնանայնեա զանոնք որպէս զի քո ձեռքովը իրենց պատիժը տաս:

«Մենք մեր կեղատու ու դաւաճան հակառակորդներուն պէս «փրօվօքացիա»ներու չենք դիմեր, մենք այդ վատերուն պէս եղբայրանալան կռիւներու չենք մղեր Ծապլվարի տղէտ ու անգիտակից «մասսա»ները, բայց կըսենք մեր գիտակից շարքերուն.— Դաւաճանութիւն եւ մատնութիւն գործուեցաւ Ծապլվարի մէջ, դաւաճաններն ու մատնիչները օր ցերեկով, յայտնի համարձակ կը պըտըտին, գիտակից ժողովուրդը կը ճանչնայ զանոնք, մենք ո եւէ խրատ կամ խոր-

հուրդ չենք տար, բայց նա իրրեւ գիտակից ու
խորհող ոյժ իր պարտականութիւնը կ'ըմբռնէ
եւ զայն կը գործադրէ, նա ընտանեկանութեան ա-
հաւոր շրջաններուն իսկ գիտցաւ թէ ինչ է մատ-
նիչ դաւաճաններու պատիժը եւ ըստ այնմ պատ-
ժեց զանոնք. այժմ որ անոր գիտակցութեւնը
աւելի եւս զարթած է՝ միթէ կարելի է որ ըն-
կերկի, դա վատութիւն եւ ստորնութիւն կը
լինի:

«Մենք շատ յարգանք ունինք դէպի ժողո-
վուրդի ինքնագիտակցութիւնը, ուստի մենք չենք
ներեր ու եւէ կերպով անոր թեկադրել իր պարտա-
կանութիւնը. մենք կը գոհանանք զոչելով:

«Անկցի՛ն վատերը, անկցի՛ն մատնիչները,
անկցի՛ն դաւաճանները, կեցցէ՛ Յապլվարի գի-
տակից երիտասարդութիւնը»

Այս թուուցիկը բաժնուելէն մի քանի օր յե-
տոյ իսկ Աւօ կալին մէջ հանդիպելով Բէս Սէր-
քօյի՝ կը յարձակի այդ վատի վրայ եւ բահով մի
լուծեմ կը քաշէ, նոյն երեկոյին Սմենց վար-
դան փառաւոր կերպով կը ծեծէ Սըհօ Զանը:
Ահա թէ ինչ անակնկալ արդիւնք տուաւ այդ
վատ ու ցած արարածներու մութ գործունէու-
թիւնը:

Այժմ կացութիւնը լարուած է Յապլվարի
մէջ: Քոմբաշէն եւս ծանր լուրեր կը հասնին:

Հասոյի բանտարկութիւնը դրդուած է ամբողջ
գեղը Յապլվարի դէմ:

Շնորհակալութիւն իմ հաճեստ գործունէու-
թեանս մասին ձեր շնայած գովեստներուն հա-
մար. իցիւ թէ անոնց տեղ մի քիչ փոք ուղար-
կէիք: Բարոյական քաջալերանքը բաւարարու-
թիւն չէ կարող տալ ֆիզիքական կարիքներու,
դա մի տեխնիքական ճշմարտութիւն է:

Ժ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 3 Փետր. 1908

Սիրելի ընկերներ,

«Բէաքցիան» կրկին գլուխ բարձրացուց
Յապլվարի մէջ: Մեր ազնիւ գաղափարային ծե-
ծին, որոնք ենթարկուեցան երկու յայտնի դաւա-
ճաններ, Բէա Սէրքօ եւ Սըհօ Զան, ինչպէս պատ-
մեցի նախորդ նամակով, մութ ուժերը պատաս-
խանեցին վատարար յարձակելով ընկեր Աւօյի եւ
ընկեր Վարդանի վերայ: Համիտարարոյ այդ
մարդակերպ հրէշները գաղանային կատաղու-
թեամբ՝ եկեղեցւոյ բակը՝ կը փորձեն ապտակել
մեր ընկերները, ի ներկայութեան Տ. Սահակի
որ կեղծաւորարար կը միջամտէ կռիւին առաջքը
առնելու համար:

Այդ վայրագ դաւաճանութիւնը ի հարկէ խորին ցասում առաջ բերաւ առ հասարակ մեր բոլոր դիտակից շարքերուն մէջ: Նոյն իսկ ժողովրդի չէզոք ու լուսամիտ տարրը խստիւ ըողոքեց յադ ստոր արարքի դէմ, օրինակ՝ Կօլօշենց Սեդօ, մի ազնուական և բաւականաչափ զարգացեալ անձնաւորութիւն, դէպքի երեկոյին եկաւ ինձ մօտ եւ ցաւ յայտնեց պատահած իրականութեան մասին ու ամրաստանեց Րէս Սէրքօն իբրեւ դըրդիչ եւ կազմակերպիչ այդ վատ դաւադրութեան, թէեւ դէպքը պատահած ժամանակ այդ կեղտոտ պուրժուան մի քանի օրէ ի վեր բացակայ էր Ծապլվարէն:

Ի հարկէ կռահեցի թէ Կօլօշենց Սեդօ ունէր յետին մտքեր, թէ նա թաքուն հակառակորդն էր Րէս Սէրքոյի, թէ կ'ուզէր անոր դիրքը սրաւել գիւղին մէջ եւ թէ կը յուսար իր նպատակին հասնիլ դիմելով մեր աջակցութեան: Այդ ամէնը ինձ ծանօթ էր, բայց եւ այնպէս չէի կրնար մերժել իր անկեղծ զգացումները, մանաւանդ որ Սէդոյի միջոցաւ մենք մեր ասիի մէջ կ'առնէինք նաեւ գործաւորական դասակարգը, որ մինչեւ հիմա ցուրտ վերաբերում ունեցած էր մեզի հանդէպ, քանզի պայտար Մկօ փեսան է Կօլօշենց Սեդոյի:

Ուստի ի նկատի առնելով մեր գործունէու-

թեան նկատմամբ արտայայտուած անկեղծ համակրութիւնը, եւ բանուորական դասակարգի շահերը, եւ մանաւանդ կուսակցութեան շահերը, ամենաջերմ վերաբերում ունեցայ Սէդոյի հանդէպ :

Առայժմ միասին կադմեցինք ո՛չ կուսակցական հողի վրայ մի լիկա, որ նպատակ ունի ամէն զնով պայքար մղել Րէս Սէրքոյի եւ իր քլիքին դէմ :

Դա աչքի ընկող մի յաղթանակ է մեզի համար :

Կարելի է ըսել որ Մապլլար ներկայիս բաժնուած է երկու հաւասար ոյժով թշնամի որոշ բանակներու : Մէկ կողմէն կան գիտակից տարրերն իրենց դասակարգային որոշ բաժանմունքներով, իրենց ինքնայատուկ պահանջմունքներով, աշխարհահայեացքով ու ծրագրով, միւս կողմը կան անգիտակից մասսաները, կեղեքիչ տարրերը, սեւ ուժերը, վերջապէս ամբողջ թէաքցիան :

Եւ խորհի՛ր թէ վեց ամիս առաջ Մապլլարի մէջ գոյութիւն չունէին ո՛չ պուրժուազիա, ո՛չ ագրարային քարիթալիսմ, ո՛չ հողային բանուորականութիւն, ո՛չ գործաւորական դասակարգ, ո՛չ պրոլէտարիատ, ո՛չ գիտակից ժողովրդականութիւն, ո՛չ բէաքցիա, ո՛չ կղերական մուլթ ուժեր, վերջապէս ոչինչ : Ու այդ անգէտ ու տխմար դիւ-

դացիները մեղապարտ հանդարտութեամբ միասին կ'ապրէին, առանց նշմարելու զիրենք բաժնող անանցանելի խրամատները, իրենց ընդիմամարտ շահերը եւ ամէն զնով պայքար մղելու հրամայողական պահանջը:

Չէ՛, կարելի չէ ասել թէ Փանջունի Մապըլվարի մէջ պարապ անցուց ժամանակը:

Բայց, ափսո՛ս մինչդեռ հոս դրութիւնը հետզհետէ կը լաւանայ, Բոմբաշ գիւղի մեր Բուրդեղբայրներէն վրդովեցուցիչ լուրեր կը հասնին:

Կարլ Մառքս Կլուրի քարտուղարը, որ ինչպէս գիտէք, ձերբակալուելով Արարկիր տարուած էր, հոն դատաստանի ենթարկուած է եւ իբրեւ նախկին դատապարտեալ կրած է ծանր պատիժ, ընդունելով երկու տարուան բանտարկութիւն: Դպրոցի մէջէն արձակած հրացանի հարուածները շատ ծանրացուցած են իր յանցանքը:

Երբ դատապարտութեան լուրը կը հասնի Բոմբաշի գիւղը, մեր Բուրդեղբայրները ընականաբար սաստիկ կը յուզուին, որովհետեւ Հասօ կը վայելէ մեծ ժողովրդականութիւն: Բրդերը բացէ ի բաց կ'ամբաստանեն մեզ՝ իբրեւ պատճառ Հասօյի բանտարկութեան: Բէլէշ Մրկօ, որ մօտիկ ազգականութիւն ունի Կարլ Մառքս Կլուրի քարտուղարին հետ, երէկ եկաւ ինձ մօտ եւ ըսաւ թէ դրութիւնը շատ վատ հանգամանք

ստացած է գիւղին մէջ, թէ Քրդերը կ'ուզեն յարձակիլ Օսալլվարի վերայ եւ գիւղը աւարի տալ իրենց բանտարկեալ ընկերոջ վրէժը լուծելու համար, թէ ինք առ այժմ արգիլած է յարձակումը, խոստանալով որ դայ մեր քով ու հաշտարար եղանակով կարգադրէ խնդիրը:

Քէլէշ Մրկօ, իբրեւ հաշտարար միջոց, կ'առաջարկէ որ Օսալլվարցիք քառասուն ոսկի վճարեն Քոմրաշի Քրդերուն, հակառակ պարագային ինք անկարող պիտի ըլլայ զսպել գիւղացիներու վրէժխնդրութիւնը:

Պատասխանեցի թէ գործին ամբողջ պատասխանատուութիւնը կը ծանրանար Րէս Սէրքօյի վրայ, թէ հարկ էր դիմել անոր եւ ի հարկին ամէն գնով պահանջել իրենց իրաւունքը: Քէլէշ Մրկօ գնաց այդ կեղտոտ արարածի մօտ, որ նախ վատաբար մեղ մատնած է՝ ըսելով որ մենք ենք Հասօն դպրոց հրաւիրողը, եւ յետոյ յայտարարած էր որ անկարելի է գիւղին մէջ քառասուն ոսկի հաւաքել:

Քէլէշ Մրկօ մի շաբաթ պայմանաժամ տալով մեկնեցաւ լարուած դրութեան տակ: Տեսնենք բանից ինչ դուրս կը գայ:

Մինչեւ ալսօր ուշադրութիւն չդարձրիք դրամական հարցի մասին, եւ ես վերջապէս ստիպուեցայ դիմել Կօլօշենց Սեդօյի եւ մի քիչ

փող վերցնել Կուսակցութեան անունով:

Ներկայ ճգնաժամային ընդհանրուն փողի պակասութիւնը կը վնասէ ամբողջ կազմակերպական գործին:

ԺԱ.

ԾԱՊԼՎԱՐ, 19 փետր. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Գաղափարային պայքարը հասած է իր ծայրագոյն աստիճանին: Ծապրվարը կը վերածնի եւ ազատ ու անկաշկանդ միտքերն իրենց տիրապետութիւնը կը տարածեն կործանուած խաւար ուժերու աւերակին վրայ: Մի պատահական դէպք, որը թէեւ չունէր սկզբունքային հանգամանք, վերջնականապէս որոշեց Ծապրվարի յեղափոխական եւ յետադիմական տարրերու միմեանց հանդէպ ունեցած դիրքը:

Դիմակները պատուուեցան եւ պուրժուազիայի ու կղերականութեան ներկայացուցիչները՝ դուրս տուին իրենց հողիի ամբողջ սեւութիւնը:

Դա մի մխիթարական երեւոյթ է:

Ահա՛ իրողութիւնն իր բովանդակ մերկութեան մէջ:

Մի շարքի տառք Սմենց վարդան կը փախ-

ցընէ Սըհօ Զանի հարսերէն մին՝ Նաղլուն եւ կը տանի իր մօտ, ի հարկէ հարսի հաւանութեամբը: Այդ ազատ կամքով, ազատ պայմաններու տակ, ազատ համոզումով կատարուած արարքը մի անհնարին յուղմունք յառաջ կը բերէ Մապլվարի ստրկամիտ դասակարգերուն մէջ: Նաղլուի ամուսինը, մի կեղտոտ պուրժուա, իր կուսակիցներու հետ վատարար կը յարձակի Վարդանի տան վրայ եւ կ'ուզէ բռնի ետ առնել իր կինը:

Թէեւ Սմենց Վարդան ո'չ կուսակցական հանգամանքով առեւանգած էր Նաղլուն՝ այսու հանդերձ մենք չէինք կարող պարզ հանդիսատես մնալ, ժանտուանդ որ խնդիրը ունէր իր ընկերային-բարոյական կողմը, որը հարկ էր երեւան հանելու եւ, խեւ Աւօ, ընկերուհի Սարա, Կարօ, Կորոշենց Սեդօ եւ պայտար Մկօ փութացինք մեր ընկերոջ սրաշտտանութեան: Տեղի ունեցաւ կատաղի կռիւ, բայց Նաղլուն մնաց մեր մօտ:

Անմիջապէս կազմեցի ընկերական ատեան եւ հարցը դրի սեղանի վրայ, քննելու համար միայն անոր ընկերային-լմաստասիրական հանդամանքները: Հրաւիրուեցան ներկայ լինելու նաեւ Տ. Սահակ քահանան, Նաղլուի ամուսին՝ Խեչօ եւ ուրիշներ:

Ահա՛ ընկերային Ատեանի որոշումը, որ թընուցիկի ձեւով հաղորդուեցաւ Մապլվարի հաւաքական:

«Նկատելով որ պուրժուազիական նեկայ ընտանեկան կազմութիւնը հիմնուած է հնադարեան բռնակալ հիմերու վրայ,

«Նկատելով որ կնոջ միմիայն իր ամուսնոյն պատկանիլը սեփականական սխալ սկզբունքէն թղթած է,

«Նկատելով որ նախնական ընկերութիւններու մէջ կիներ առհասարակ բոլոր համայնքին կը պատկանէր, առանց որոշ ամուսնու,

«Նկատելով որ կիներ իր մարմնոյն բացարձակ տէրն է եւ անոր դործածութեան ազատ տնօրինուհին,

«Նկատելով որ Նազլու ազատ կամքով թողած է Խեչօն ու միացած Սմէնց Վարդանի հետ,

«Ընկերային ատեանը կ'որոշէ նախ՝ շնորհաւորել ընկերուհի Նազլուն եւ ընկեր Վարդանը իրենց աննախապաշար եւ ազատամիտ համոզմունքներնուն համար, երկրորդ՝ կ'որոշէ Նազլուի եւ Վարդանի միութիւնը օրինաւոր ճանչնալ, երրորդ՝ կը դատապարտէ Խեչօն իր բռնաւորական արարքներուն համար, չորրորդ՝ կը հրաւիրէ Մապլվարի գիտակից Հայուհիները հետեւելու ընկերուհի Նազլուի ձերբազատման օրինակին,

«Կեցցէ՛ ազատ սէրը,

«Կեցցէ՛ ազատ միութիւնը,

«Ոհնոյի՛ ամուսնական ստրկութիւնը,

«Անկցի՛ն ընտանեկան շղթաները,

«Կեցցե՛ն գիտակից շարքերը:»

Հակառակ ընկերական ատեանի այս արդար ու հաշտարար կարգադրութեան՝ Մապլվարի մութ ուժերը չուղեցին կատարուած իրողութեան առջեւ խոնարհիլ եւ նոյնիսկ վատարար դիմում ըրին Արարկիրի Առաջնորդարանին՝ որպէսզի բռնի յափշտակեն նազլուն իր օրինաւոր ընկերակցին քովէն ու յանձնեն ապօրէն էրկանը ձեռքը:

Սպասելով Առաջնորդարանի կողմէ զրկուելիք քննիչներուն՝ առայժմ Մապլվարի մութ ուժերուն եւ գիտակից տարրերուն միջեւ բաղխումները համարեա՛ւ ամենօրեայ դարձած են: Ընկերալին այս գենտական հարցի շուրջ մղուած բուռն պայքարը, որմէ անշուշտ պիտի ծնի պուրժուադիական քայքայուած ընկերութեան վերջնական քանդումը, մի շատ միսիթարական եւ քաջալերիչ երեւոյթ է եւ ցոյց կուտայ մեր անխոնջ ջանքերու անտեղիտալի արդիւնքները:

Այսո՛ւս որ, միւս կողմէ, Քոմբաշ գիւղի մեր Քիւրտ եղբայրները հետզհետէ սպառնական կը դառնան: Իրենց քառասուն ոսկիի պահանջքին պայմանաժամը արդէն վաղուց լրացաւ, մի նոր պայմանաժամ տուին զեղչելով նաեւ իրենց պահանջքը երեսուն ոսկիի: Բայց անկարելի պիտի ըլլայ ո եւէ գումար հաւաքել, որովհետեւ

ամբողջ Թապալտար լարուած դրութեան մէջ է եւ
անկարելի է ընդդիմամարտ տարրերու միջեւ
համաձայնութիւն կայացնել:

Կօլօշենց Սեղօ կը պնդէ թէ Րէս Սէրքօյի
տունը պահուած կալ պատրաստ դրամ եւ թէ
հարկ է բռնի վերցնել այդ դրամը կեղաւոր արա-
ծին քովէն, փրկելու համար զիւզը՝ սպառնացող
վտանգէն:

Ի հարկէ Սեղօի առաջարկը ունի լուրջ հիմք
եւ կ'արժէ նկատողութեան առնել: Խեւ Աւօ բա-
ցարձակապէս համամիտ է Րէս Սէրքօյի տունը
թալանի տալու եւ հոն պահուած դրամները դրա-
ւելու մասին: Խնդիրը սկզբունքային տեսակէտով
կարելի է խիստ օրինաւոր համարել, իրրեւ մի
էքսքրօփրիացիայի ակտ, ընդհանուրի փրկութեան
հրամայողական պահանջքէն բղխած:

Այս երեկոյ մեր ընդհանուր գումարման
մէջ կը ծեծուի այդ հարցը եւ կը տրուին վճռա-
կան որոշումները:

Ճշնամամային բոպէներուն պէտք է զոյց տալ
որոշ կամք, ազդու դործունէութիւն: Acta, non
verba, այս պէտք է լինի մեր նշանաբանը:

Մի վերջին բառ.

Փող ուղարկեցէ՛ք:

ՄԱՇԿԵԼՏ, 27 Փետր. 1909

Սիրելի Ընկերներ,

Յաղթութիւն. Յաղթութիւն. վերջապէս մեր կորովի զաղափարային աղնիւ պայքարը անսլայման տարաւ յաղթանակը, անկեղծ յեղափոխական սկզբունքը փրկուեցաւ, թէև Մապրլար կործանեցաւ: Աւիտո՛ւ, ինչ անել, կարելի չէ ձուաղեղ եփել առանց հաւկիթ կոտորելու, կ'ասէ Ֆրժանսական առածը: Մապրլարի աւերակներուն վրայ այժմ կը բարձրանայ մաքուր խաչակալան պայքարի հոյակապ յաղթանամարը:

Դա մի շօշափելի արդիւնք է մեզի համար: Ինչպէս նախորդ նամակով ծանուցած էի՝ մեր վերջին ժողովը կայացաւ մեր բոլոր մարտական գիտակից ոյժերու ներկայութեան: Ընկեր Սեդո մի կրակոտ դասախօսութեամբ առաջարկեց անմիջապէս յարձակիլ Րէս Սէքքօյի տան վերայ, եւ բռնի ուժով վերցնել հոն պահուած դրամները, կեղտոտ պուրժուազիայի այդ անարդ զէնքերը, եւ զանոնք վերադարձնել իրենց օրինաւոր տէրերուն, բաւարարութիւն տալով միանգամայն Քոմրաշ գիւղի Գրգերու պահանջին:

Ընկեր Սեդօյէն ետք ես խօսք առի եւ հար-

ցր միմիայն սկզբունքային խմաստասիրական կէ-
տէն քննելով, ցոյց տուի թէ որքան արդար եւ
օրինաւոր էր մեր ընկերին առաջարկը: Ժողովը
միաձայնութեամբ վճռեց հետեւեալ օրն իսկ որո-
շումը դնել գործնական հողի վրայ:

Այսպէս ուրեմն երկու օր առաջ, Սմենց
Վարդան, Խեւ Աւօ, պայտար Մկօ, Կօլօշէնց Սեղօ,
Կարօ, ընկերուհի Սարա եւ ես գացինք դիրք
գրաւելու Բէս Սէրքօյի բնակարանին շուրջ:

Այդ վատ արարածը նախապէս խմանալով
մեր դիտաւորութիւնը, որ արդէն ծածկելու ջանք
չէինք ըրած. քանի որ կը գործէինք յեղափոխա-
կան որոշ եւ լէզալ պայմաններու տակ, իր մօտ
հաւաքած էր Ծապրվարի բոլոր մութ ոյժերը:

Հազիւ թէ մեր մարտական խումբն երեւ-
ոյաւ բնակարանի շրջակայքը, ահա տեսանք որ
Բէս Սէրքօ եւ Տէր Սահակ կուգային մեր մօտ:
Իսկոյն դուշակեցի թէ մի յետին խարերայութիւն
կ'ուղէր փորձել ծեր աղուէսը, բայց բարերախոտա-
րար ինքնադիտակցութիւնը արդէն զարթնած էր
Ծապրվարի մէջ. ընչազուրկ պրոլէտարիատը չէր
այն՝ ինչ որ էր բռնակալութեան խաւար շրջան-
ներուն եւ կեղեքիչ պուրժուազիան կարող չէր
զայն խարել իր նենգութիւններով:

Բէս Սէրքօ խոնարհ եւ կեղծաւոր ձեւերով
բարեւեց մեզ եւ աղաչեց որ գնանք իր տունը,

փոխանակ դուրսը կենալու: Պատասխանեցի որ մենք եկած էինք իրրեւ անհաշտ թշնամի, հետեւաբար բռնի պիտի մտնէինք իր բնակարանը:

— Բայց ի՞նչ հարկ բռնի մտնելու, քանի որ դուռը բաց պիտի գտնէք. ըսաւ այս ստրկամիտ սողունը:

— Նոյն իսկ եթէ դուռը բաց գտնենք, նախ պիտի խորտակենք ու յետոյ ներս մտնենք, զոչեցի վճռաբար, այս է ներկայ իրականութեան հրամայողական պահանջը:

Տէր Սահակ ինքն ալ միջամտեց եւ երկուքը միասին աղաչանքներով ու հազար երդումներով պնդեցին թէ տանը մէջ ենթադրուած դրամը գոյութիւն չունէր, թէ այդ՝ Կօլօշենց Սեդօի մի սուտ խօսքն էր որ անձնական հակառակութեան համար ստեղծած էր, թէ իր մօտ եղած ամբողջ պատրաստի դումարը վեց ոսկի էր եւ թէ ինք պատրաստ էր այդ դրամը մեզ յանձնելու, եթէ ուզէինք:

Պատասխանեցի թէ հարցը դրամի քանակութեան վրայ չէր, թէ նոյնիսկ եթէ ո՛չ մի փող գտնուէր իր մօտ՝ մենք ամէն գնով պիտի յարձակէինք իր բնակարանի վրայ, քանի որ այդ էր ժողովի որոշումը:

Այս բանակցութեան միջոցին Կօլօշենց Սեդօ յանկարծ վերցուց իր հաստ գաւազանը եւ

ուժգին խփեց Սէրքոյի գլխին: Գլուխը պատառ-
ուեց եւ արիւնը սկսաւ հոսիլ: Դա եղաւ կռիւի
ընդհանուր նշանը,

Կռուեցէ՛ք, տղերք, կռուեցէ՛ք քաջ քաջ,

Անվեհեր կանգնած թշնամու առաջ:

սկսաւ երգել Խեւ Աւօ: Ու ահա մէկէն Սէրքոյի
տունէն դուրս խուժեցին իր տղաքն ու փեսա-
ները, բիրերով զինուած, նաեւ Սըհօ Զան, Փրենց
Յարօ ու իր փեսան, եւ ուրիշ յետադիմական
տարրեր: Պայքարը ստացաւ սոսկալի երեւոյթ,
կռուողներու կատաղութիւնը մէկ կողմէ, կինե-
րու եւ մանուկներու վայնասուներ միւս կողմէ,
մի աննկարագրելի տեսարան կը պարզէին: Մեր
տղերքը աննման քաջութիւն ցոյց կուտային եւ
անշուշտ վերջնական յաղթանակը կը մնար մեզ,
երբ լսուեց կիներու մի ահաբեկ աղաղակ.

— Դրդերը կուգան . . .

Եւ ահա՛ նշմարեցի տասնընդի չափ զին-
եալ ձիաւորներ, որոնց մէջ կ'երեւէին Քոմրաշ
գիւղի Կարլ Մառք Կլուրի մի քանի անդամնե-
րը: Իրենց նախագահին ղեկավարութեան տակ:

Մի ուժգին հրացանաձգութիւն լսուեց: Բէս
Սէրքօ վատարար փռուեցաւ գետին, մեր ընկեր
Աւօ եւս առիւծի պէս ինկաւ: Երկուքն ալ մե-
ռած էին: Մօմէնթը կրիտիկական էր, ես շտապե-
ցի դէպի եկեղեցի, մտայ ներս, զիմեցի դէպի

խորանը, որու ետեւը դտայ մի ինչ որ նկուղ, վերցրի կափարիչը եւ ծածկուեցայ հոն՝ կափարիչը վերստին գոցելով: Քսանըչորս ժամ մնացի այդ տեղ անախորժ դուրսեան մէջ:

Երբ ամէն աղմուկ դադարեցաւ եւ վստահեղայ թէ Քոմրաշի Քրդերը մեկնած էին, դուրս ելայ թաքստոցէն: Եկեղեցին ամբողջ թալանուած էր, թալանուած էր և՛ Ծապլվար: Բէս Սէրքոյի, Սըհօ Զանի, Կօլօշենց Սեդօի, Տէր Սահակի, Սմենց Վարդանի, վերջապէս բոլոր աչքի ընկնող տուները կ'այրէին տակաւին, այլած էր եւ նորաշէն դպրոցը: Տեսայ Տէր Սահակի, Սեդօի, Վարդանի նւ ուրիշներու դիակները, որոնք իրենց արիւնոլ գետինը կը ներկէին:

Դիւղին մէջ չկար ո՛չ մի կենդանի շունչ: Ողջ մնացողները խոյս տուեր էին մօտակայ գիւղերը: Աւերակ եւ ամայութիւն կը տիրէր ամէն կողմ:

Տեսարանը ցնցող եւ տպաւորիչ էր:

Պաշտօնս աւարտած համարելով որոշեցի անմիջապէս հեռանալ գիւղէն. ափսոս որ փոխադրութեան միջոցներ չկային եւ ստիպուեցայ ոտքով գնալ: Բարեբախտաբար մի քանի ժամ քալելէ ետքը դաշտի մէջ նշմարեցի Բէս Սէրքոյի էշը որ կ'արածէր: Փութացի իր մօտ, հեծայ վերան ու այսպէս հասայ Մաշկերոտ գիւղը, ուրկէ կը գրեմ այս նամակը:

Այսպէս ուրեմն զազաւարային աղնիւ կը-
ռիւը տուաւ իր անդրանիկ զոհերը, արիւնը հո-
սեց եւ ուռզեց դասակարգային պայքարի—գաշ-
տերը, որոնք ի հարկէ պիտի արդասաւորուին ու
պիտի տան իրենց պտուղները: Մենք կատարե-
ցինք մեր պարտականութիւնը և այժմ խղճի
հանդարտութեամբ կ'սպասենք քաղելու մեր
ջանքերու պտուղը:

Առայժմ մտադիր եմ մնալ Մաշկերտի Գիւղը
աւելի բազմամարդ է քան Ծապլվար: Գործու-
նէութեան մի նոր դաշտ կայ հոս. նո՛ր բրօքա-
կանտ, նո՛ր կազմակերպութիւն, նո՛ր պայքար,
նո՛ր արդիւնք:

Երեւոյթները մխիթարական ու քաջալերիչ
են: Պէտք չէ վհատիլ և պէտք է պատրաստել
կռիւի նոր ասպարէզ:

Փող ուղարկեցէ՛ք իմ նոր հասցէին:

[85]

A 20115

ՀԱՍ Հիմնարար գիտ. գրադ.

FL0064970

Typ. Cartea Românească, București